

Interventie

TOPs! – Groepstraining voor jongeren met antisociaal en delinquent gedrag

Erkenning

Erkend door deelcommissie Justitiële interventies

Datum: 28 maart 2018

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Anna Hulsebosch, Han Spanjaard & Arjo Haasnoot (februari, 2018). Justitieinterventies.nl: beschrijving TOPs! – Groepstraining voor jongeren met antisociaal en delinquent gedrag. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut, Movisie en Trimbos instituut. Gedownload van www.justitieinterventies.nl.

Inhoud

Colofon	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Inhoud	3
Samenvatting	4
<i>Korte samenvatting van de interventie</i>	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal.....	4
Onderbouwing.....	4
Onderzoek.....	4
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering	14
3. Onderbouwing	19
4. Onderzoek	27
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	27
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	29
5. Samenvatting Werkzame elementen	33
6. Aangehaalde literatuur	34

Samenvatting

Korte samenvatting van de interventie

TOPs! is een cognitief gedragstherapeutisch programma voor jongeren met antisociaal en/of delinquent gedrag. Het doel van TOPs! is het substantieel verminderen van het risico op antisociaal en delinquent gedrag. Hiertoe nemen de jongeren deel aan groepsbijeenkomsten. Tijdens deze bijeenkomsten werken zij aan het verbeteren van hun sociale vaardigheden, zelfcontrolevaardigheden en moreel redeneren, en aan het vergroten van hun motivatie en vaardigheden om elkaar te helpen en positief gedrag van elkaar te leren. Het programma is bedoeld voor jongeren van 12 tot 24 jaar met een IQ van minimaal 70. Bij de groepssamenstelling worden te grote verschillen in leeftijd en/of niveau voorkómen. De inhoud van het programma wordt aangepast aan het niveau en de leeftijd van de deelnemers. TOPs! kan worden uitgevoerd door justitiële jeugdinstellingen en andere forensische voorzieningen en door jeugdhulpinstellingen die jongeren residentieel dan wel ambulantly begeleiden.

Doelgroep

TOPs! is bedoeld voor jongeren van 12 tot 24 jaar die antisociaal en/of delinquent gedrag vertonen. Ze verblijven in een justitiële jeugdinstelling, andere forensische voorziening of residentieel instelling voor jeugdhulp of worden ambulantly begeleid. De jongeren hebben een IQ van minimaal 70 en een midden of hoog risico op herhaling van antisociaal gedrag of delict(en).

Doel

Het hoofddoel van TOPs! is het substantieel verminderen van het risico op antisociaal en delinquent gedrag bij jongeren. Subdoelen zijn het verbeteren van sociale vaardigheden, zelfcontrolevaardigheden, het moreel redeneren, het 'elkaar helpen' en het herkennen en ombuigen van denkfouten.

Aanpak

TOPs! bestaat uit groepsbijeenkomsten waarin jongeren werken aan kennis, motivatie en vaardigheden omtrent positieve gedachten, positief gedrag en leren van elkaar. Het programma start met een aantal startbijeenkomsten waarin de basis wordt gelegd voor een positieve groeps Cultuur. Het vervolg van het programma bestaat uit vier typen (roulerend uitgevoerde) bijeenkomsten: omgaan met boosheid bijeenkomsten, sociale vaardigheden bijeenkomsten, bijeenkomsten moreel redeneren en TIP-bijeenkomsten.

Materiaal

TOPs!-bijeenkomsten worden uitgevoerd volgens de richtlijnen zoals beschreven in de 'Trainershandleiding TOPs!'. De uitgangspunten en wetenschappelijke onderbouwing staan omschreven in de 'Theoriehandleiding TOPs!'. Daarnaast zijn handleidingen beschikbaar voor implementatie, kwaliteitscontrole en opleiding van TOPs!-trainers en -coaches. Voor jongeren is een werkmap met werkbladen beschikbaar. Ook zijn er posters, polsbandjes en materialen voor werving (factsheets, brochures en presentaties).

Onderbouwing

Binnen TOPs! wordt antisociaal en delinquent gedrag opgevat als gedrag dat is aangeleerd: het gedrag en de onderliggende cognities hebben voor de jeugdige een functie (gehad). Aan de hand van leertheoretische principes worden de cognities beïnvloed en wordt nieuw, prosociaal gedrag aangeleerd. Jongeren leren zelfstuuringsvaardigheden die leiden tot het afzwakken van hun antisociale gedachten en gedrag en tot het versterken van alternatief, prosociaal gedrag. Hierbij wordt nadrukkelijk gebruik gemaakt van de invloed van jongeren op elkaar.

Onderzoek

In 2016 is binnen justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen een procesevaluatie uitgevoerd. Daaruit bleek dat de algemeen werkzame elementen van TOPs! redelijk tot goed worden toegepast. Een belangrijke uitdaging is het reguleren van in- en uitstroom van jongeren. Ook de uitvoering van enkele specifiek werkzame elementen vraagt om aandacht. De procesevaluatie heeft geleid tot aanpassingen in de

doelgroepformulering en het programma zelf. Ook wordt in de coaching extra aandacht besteed aan onderdelen die uitvoerders lastig vinden.

Er is nog geen onderzoek naar de effectiviteit van TOPs! verricht. Wel zijn er verschillende effectonderzoeken gedaan naar vergelijkbare interventies (ART en EQUIP). Buitenlandse studies tonen een significante verbetering van antisociaal en delinquent gedrag. In Nederland zijn eerste aanwijzingen gevonden voor de effectiviteit van ART en EQUIP.

1. Uitgebreide beschrijving

Beschrijving interventie

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

TOPs! is bedoeld voor:

- jongeren van 12 tot 24 jaar die antisociaal en/of delinquent gedrag vertonen en verblijven in residentiële instellingen voor jeugdhulp of ambulant worden begeleid;
- jongeren van 12 tot 24 jaar die één of meerdere delicten hebben gepleegd en verblijven in een justitiële jeugdinrichting of andere forensische voorziening.

Het programma is zowel toepasbaar bij jongeren met een Nederlandse achtergrond als bij jongeren met een andere culturele achtergrond. De jongeren hebben een IQ van minimaal 70 en een midden of hoog risico op herhaling van antisociaal gedrag of delict(en).

Bij de groepssamenstelling worden te grote verschillen in leeftijd en/of niveau voorkómen. Richtlijn hierbij is een maximaal leeftijdsverschil van 4 jaar en een maximaal verschil in IQ van 30 punten.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep van TOPs! betreft de opvoeders van de jongeren die deelnemen aan TOPs!. Met 'opvoeders' worden binnen TOPs! groepsleiders, ouders, stiefouders, pleegouders of andere opvoeders bedoeld.

Selectie van doelgroepen

Indicatiecriteria voor deelname aan TOPs! zijn:

1. De jongere is tussen de 12 en 24 jaar oud (*beoordeling: dossier*);
2. De jongere heeft een IQ van 70 of hoger (*beoordeling: dossier en/of bepaling door gedragsdeskundige*);
3. De jongere heeft een midden of hoog risico op herhaling van delict(en) of antisociaal gedrag (*beoordeling: SAVRY of (bij 18+) RISC en/of inschatting door gedragsdeskundige*);
4. De jongere voldoet aan twee of meer van de volgende criteria (en daarbij altijd aan a) en/of b):
 - a) één of meerdere delicten met geweld gepleegd en/of wapengebruik en/of meldingen van gewelddadig gedrag (*beoordeling: LIJ of dossier*);
 - b) antisociale attitude en gedrag (*beoordeling: LIJ of HID*);
 - c) sociale of probleemoplossende vaardigheidstekorten (*beoordeling: LIJ of VPV*);
 - d) gebrekkige zelfcontrole (*beoordeling LIJ of VPV*);
 - e) gebrekkig moreel besef (*beoordeling: SRM-AV*);
5. De jongere is bereid tot deelname aan de groepsbijeenkomsten van TOPs! (*beoordeling: inschatting door TOPs!-trainer*).

Binnen de justitiële jeugdinrichtingen wordt het voldoen aan de criteria gemeten middels het Landelijk Instrumentarium Jeugdstrafrechtketen (LIJ) en/of de Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY) (bij 18+: de Recidive Inschattings Schalen (RISC)). Binnen andere forensische voorzieningen en jeugdhulpinstellingen wordt hiertoe gebruikt gemaakt van de Hoe Ik Denk vragenlijst (HID) en de Vragenlijst Psychosociale Vaardigheden (VPV). Alle instellingen kunnen gebruik maken van de Aangepaste Versie van het Sociomorele Reflectie Meetinstrument (SRM-AV). (Zie voor een vertaling van de indicatiecriteria in scores op de instrumenten paragraaf 1.2.3 van de trainershandleiding).

Contra-indicaties zijn:

- deelname is niet mogelijk omdat de jeugdige geen vaste woon- of verblijfplaats heeft;
- er is geen opvoeder of andere volwassene die de jeugdige kan stimuleren deel te nemen en geleerde vaardigheden toe te passen in het leven van alle dag;
- onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal;

- ernstige vorm(en) van psychopathologie die het kunnen leren van de interventie in de weg staat, zoals ernstige somberheid in het kader van een depressie of dysthyme stoornis of een psychose. Dergelijke ernstige vormen van psychopathologie vragen eerst om behandeling;
- verslavingsproblematiek die het kunnen leren van de interventie in de weg staat. Dergelijke ernstige vormen van verslaving aan alcohol en/of drugs vragen eerst om behandeling;
- het is voor aanvang van deelname duidelijk dat de jongere minder dan 30 dagen in de instelling verblijft of gedurende minder dan 30 dagen ambulantly aan het programma kan deelnemen.

Beoordeling van de contra-indicaties vindt plaats op basis van het dossier en/of inschatting door de gedragsdeskundige.

Bij jongeren die een gelijksoortige of intensievere interventie al eerder hebben gevolgd, wordt onderzocht wat de jongere al heeft geleerd en lastig vond. Hiermee wordt rekening gehouden bij het doorlopen van het programma.

Betrokkenheid doelgroep

TOPs! is gebaseerd op het EQUIP-programma (Gibbs, Potter & Goldstein, 1995). EQUIP is ontwikkeld in de Verenigde Staten en is een uitwerking van de Aggression Replacement Training (ART; Goldstein, Glick & Gibbs, 1998). Zowel voor EQUIP als ART zijn over een periode van dertig jaar verschillende ideeën en materialen ontwikkeld in samenwerking met de doelgroep. Zo is de doelgroep expliciet betrokken bij de keuzes voor de verschillende sociale vaardigheden.

In 2012 heeft Stichting 180 - in samenwerking met PI Research – EQUIP doorontwikkeld naar TOPs!. In dit kader zijn pilots uitgevoerd binnen vier jeugdhulpinstellingen en vier justitiële jeugdinrichtingen. Binnen deze instellingen zijn zowel de doelgroep als de intermediaire doelgroep betrokken:

- Jongeren: hebben de conceptversie van de TOPs!-bijeenkomsten doorlopen en mondeling en/of schriftelijk feedback gegeven;
- Medewerkers: hebben de conceptversie van de TOPs!-bijeenkomsten uitgevoerd met hun jongeren en schriftelijk en mondeling feedback gegeven;
- Ouders: hebben deelgenomen aan één of meerdere ouderbijeenkomsten en hun ervaringen gedeeld met de medewerkers. Zij hebben deze ervaringen teruggekoppeld aan de ontwikkelaars.

Waar nodig heeft de feedback van deze doelgroepen een plaats gekregen binnen het definitieve programma.

In 2016 is er een procesevaluatie uitgevoerd naar TOPs!. Het doel van de procesevaluatie was zicht krijgen op hoe TOPs! in de praktijk wordt uitgevoerd. Om zicht te krijgen op de ervaring en waardering van jongeren, is aan alle zeven justitiële jeugdinrichtingen en vijf jeugdhulpinstellingen gevraagd om aan (oud-) deelnemers een korte vragenlijst voor te leggen. Bij het invullen van de vragenlijst zijn de jongeren begeleid door hun mentor of een andere (pedagogisch) medewerker. Dit heeft geresulteerd in 27 ingevulde vragenlijsten. Ook hier heeft deze feedback geleid tot enkele aanpassingen in het programma, zoals het terugbrengen van het aantal startbijeenkomsten en het inkorten van het zelfevaluatieformulier bij de TIP-bijeenkomsten.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het hoofddoel van TOPs! is het substantieel verminderen van het risico op antisociaal en delinquent gedrag. Het behalen van het hoofddoel wordt gemeten middels de subdoelen.

Subdoelen

Subdoelen voor jongeren zijn:

- Het verbeteren van sociale vaardigheden. Het gaat hierbij om:
 - a) vaardigheden waarmee jongeren situaties waarin risico bestaat op antisociaal/delinquent gedrag, op een prosociale wijze kunnen oplossen zodat de kans vermindert dat zij (opnieuw) delicten plegen (bijvoorbeeld: 'omgaan met negatieve druk van vrienden' en 'omgaan met een beschuldiging').
 - b) vaardigheden die betrekking hebben op het hanteren en oplossen van lastige sociale situaties (bijvoorbeeld: 'een klacht uiten' en 'een moeilijk gesprek voorbereiden').
- Het verbeteren van de zelfcontrolevaardigheden. Jongeren leren vaardigheden om de verschillende stappen van de sociale informatieverwerking (het analyseren van situaties, het interpreteren van stimuli

en het selecteren van prosociale alternatieven) op een adequatere en meer prosociale manier te doorlopen.

- Het verbeteren van moreel redeneren, waardoor jongeren leren sociale probleemsituaties op te lossen op basis van argumenten van een zo hoog mogelijk moreel niveau en met zo weinig mogelijk denkfouten.
- Het vergroten van de motivatie en vaardigheden om elkaar te helpen en positief gedrag van elkaar te leren.
- Het herkennen van cognitieve vertekeningen ('denkfouten') en deze vervangen door helpende gedachten ('TOP-gedachten'). Bijvoorbeeld: 'uitgaan van het ergste' ombuigen naar 'vertrouwen hebben in een goede afloop'.

Toename van sociale en zelfcontrolevaardigheden wordt gemeten met de VPV, verbetering van het moreel redeneren met de SRM-AV en vermindering van denkfouten met de HID. De subdoelen zijn gehaald wanneer een jongere bij de nameting in vergelijking met de voormeting:

- minimaal één niveau ('deciel') hoger scoort op de VPV-totaalscore en/of de score voor Affectieve vaardigheden en/of Zelfsturing van de VPV;
- minimaal één niveau hoger scoort op de SRM-AV;
- op minimaal twee schalen van de cognitieve vertekeningen van de HID en op minimaal twee schalen van de gedragsreferenties van de HID - mits mogelijk - één niveau gestegen is (van 'klinisch gebied' naar 'grensgebied' of van 'grensgebied' naar 'niet klinisch gebied').

Voor het subdoel 'elkaar helpen' is (nog) geen meetinstrument beschikbaar.

Subdoelen voor opvoeders zijn:

- Weten wat de jongere leert of heeft geleerd bij TOPs!;
- Stimuleren van constructieve deelname van de jongere aan TOPs!: bevorderen dat de jongere naar alle bijeenkomsten gaat en zijn huiswerkopdrachten maakt;
- Stimuleren en bekrachtigen van toepassing van het geleerde in het leven van alledag: de jongere attenderen op mogelijkheden om een geleerde vaardigheid in te zetten en positieve feedback geven wanneer de jongere een vaardigheid laat zien.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

TOPs! is bedoeld voor uitvoering in een groep jongeren van minimaal vier en maximaal acht deelnemers. Minimaal vier om voldoende mogelijkheden tot uitwisseling en leren van elkaar te creëren; maximaal acht om deelnemers voldoende kansen te geven om te oefenen. Om de oefensituaties zoveel mogelijk te laten lijken op het dagelijks leven van de jongeren, worden jongeren van ongeveer dezelfde leeftijd en cognitief niveau bij elkaar geplaatst. Deelname van slechts één jongere met een andere sekse of niet-Nederlandse achtergrond wordt vermeden. Ook het in één groep plaatsen van jongeren die betrokken zijn geweest bij eenzelfde delict wordt vermeden.

TOPs! begint met vier startbijeenkomsten. Hierin staan het creëren van een positieve groepscultuur en het bevorderen van motivatie voor deelname centraal. Tijdens de startbijeenkomsten maken de groepsleden kennis met elkaar en met de inhoud, opbouw en taal van TOPs!. Tevens maken zij afspraken over hoe jongeren en trainers tijdens TOPs! met elkaar omgaan.

Na de startbijeenkomsten wordt systematisch gewerkt aan sociale vaardigheden, zelfcontrolevaardigheden, moreel redeneren en wederzijdse hulp. Het vervolg van het programma bestaat aldus uit vier typen bijeenkomsten:

1. Omgaan met boosheid: het verbeteren van de zelfcontrolevaardigheden;
2. Sociale vaardigheden: het verbeteren van sociale vaardigheden;
3. Moreel redeneren: het verbeteren van moreel redeneren en verminderen van denkfouten;
4. TIP-bijeenkomsten: het vergroten van de motivatie en vaardigheden om elkaar te helpen en positief gedrag van elkaar te leren.

De bijeenkomsten worden roulerend uitgevoerd, oftewel: na een ‘omgaan met boosheid’ bijeenkomst volgt een ‘sociale vaardigheden’ bijeenkomst, daarna volgt een bijeenkomst ‘moreel redenen’ en daarna een ‘TIP-bijeenkomst’. De TIP-bijeenkomsten kunnen worden begeleid door één trainer; bij alle andere bijeenkomsten wordt er gewerkt met twee trainers.

De optimale frequentie van de TOPs!-bijeenkomsten is drie of vier bijeenkomsten per week; een frequentie van twee bijeenkomsten per week is het minimum. De duur van de bijeenkomsten is telkens een uur. De duur van het programma in weken is afhankelijk van het aantal bijeenkomst per week. Bij een frequentie van vier bijeenkomsten per week duurt TOPs! 10 weken; bij een frequentie van twee bijeenkomsten per week 20 weken.

TOPs! bestaat uit 40 bijeenkomsten. Wanneer elke week drie bijeenkomsten van een uur plaatsvinden, is het mogelijk het programma in ruim dertien weken uit te voeren:

Instroom	Intakegesprek(ken) Invullen vragenlijsten door jongeren		
Week 1	SB 1: Wie zijn mijn groepsgenoten?	SB 2: Zo gaan wij met elkaar om!	SB 3: Positief denken en doen
Week 2	SB 4: Wij gaan ervoor!	OmB 1: Introductie, 5G-schema en zelfcontrole	SoVa 1: Een klacht uiten
Week 3	MR 1: Wat is echte vriendschap?	TIP 1	OmB 2: Gebeurtenissen en gedachten die boosheid oproepen herkennen
Week 4	SoVa 2: Omgaan met negatieve druk van vrienden	MR 2: Kun je vrienden die stelen vertrouwen?	TIP 2
Week 5	OmB 3: Lichamelijke signalen herkennen	SoVa 3: Iemand helpen	MR 3: Wat is helpen eigenlijk?
Week 6	TIP 3	OmB 4: Ontspanningstechnieken toepassen	SoVa 4: Een moeilijk gesprek voorbereiden
Week 7	MR 4: Je broer verkoopt drugs: vertellen of niet?	TIP 4	OmB 5: Geheugensteuntjes gebruiken
Week 8	SoVa 5: Reageren als iemand boos op je is	MR 5: Ingrijpen of niet?	TIP 5
Week 9	OmB 6: Vooruitdenken en Denken aan Andere Personen (DAP)	SoVa 6: Omgaan met een beschuldiging	MR 6: Moet je altijd de waarheid vertellen?
Week 10	TIP 6	OmB 7: Uitvoeren van de sociale vaardigheid	SoVa 7: Omgaan met falen
Week 11	MR 7: Een vriend verraden die steelt?	TIP 7	OmB 8: Zelfevaluatie
Week 12	SoVa 8: Een ruzie of vechtpartij vermijden	MR 8: Wat doe je bij pesten?	TIP 8
Week 13	OmB 9: Samenvatting / Herhaling	SoVa 9: Excuses aanbieden	MR 9: Respect voor meisjes?
Week 14	TIP 9: Afscheid nemen & certificaat overhandigen		

Uitstroom	Invullen vragenlijsten door jongeren

Toelichting afkortingen in tabel:

SB = Startbijeenkomst

OmB = Omgaan met boosheid bijeenkomst

SoVa = Sociale vaardigheden bijeenkomst

MR = Bijeenkomst moreel redeneren

TIP = TIP-bijeenkomst

Dezelfde volgorde wordt gehanteerd wanneer er twee of vier bijeenkomsten per week plaatsvinden.

In verband met de opbouw van het programma en de veiligheid in de groep heeft het de voorkeur om de TOPs!-bijeenkomsten van het begin tot het einde met dezelfde groep te doorlopen. Het is echter mogelijk om jongeren tussentijds te laten in- en uitstromen. In dat geval neemt de jongere niet deel aan de startbijeenkomsten, maar wordt hij door de TOPs!-trainer in enkele individuele introductiegesprekken geïnformeerd over het doel, de inhoud en de werkwijze van TOPs!. Wanneer de jongere daadwerkelijk instroomt in een bestaande groep, vraagt de TOPs!-trainer de nieuwe jongere om zichzelf te introduceren; de andere jongeren leggen uit wat de groepsafspraken zijn. Bij de bijeenkomsten sociale vaardigheden en moreel redeneren vertellen de meer ervaren jongeren hoe deze bijeenkomsten verlopen. Bij de omgaan met boosheid bijeenkomsten lichten de meer ervaren jongeren de al behandelde zelfcontrolevaardigheden kort toe (aan de hand van de poster 'TOPs!-zelfcontrole'). Wanneer een jongere de groep gaat verlaten, staat de TIP-bijeenkomst in het teken van afscheid nemen.

Als één of meerdere sociale vaardigheden en/of morele dilemma's niet relevant zijn voor de jongeren, kan de trainer kiezen voor een ander(e) vaardigheid of dilemma. In de handleiding zijn twaalf alternatieve sociale vaardigheden en dilemma's uitgewerkt. De TIP-bijeenkomsten hebben telkens dezelfde opbouw. Het thema dat behandeld wordt, is afhankelijk van de ervaringen en hulpvragen die de jongeren zelf inbrengen.

Inhoud van de interventie

Werving van deelnemers

De justitiële jeugdinstellingen (JJI's), andere forensische voorzieningen en jeugdhulpinstellingen die TOPs! aanbieden, stellen vast welke jongeren voor TOPs! in aanmerking komen. Hierbij maken zij gebruik van de indicatiecriteria voor deelname aan TOPs!. Tot 2017 waren deze criteria tamelijk breed geformuleerd. Mede naar aanleiding van de procesevaluatie zijn – in overleg met de uitvoerende organisaties - de indicatiecriteria in 2017 aangescherpt: de IQ-ondergrens is verhoogd; de jongere dient een midden of hoog risico op herhaling te hebben en te voldoen aan enkele criteria omtrent vaardigheden en gedrag; en de jongere dient bereid te zijn tot deelname. De uitvoerende professionals en gedragsdeskundigen werven de deelnemers inmiddels steeds meer conform de aangescherpte indicatiecriteria. Binnen de JJI's wordt daarbij met behulp van de screeningsinstrumenten (LIJ en SAVRY) nagegaan of jongeren in aanmerking komen voor TOPs!. Bij sommige jeugdhulpinstellingen worden alle jongeren gescreend met behulp van de aangewezen instrumenten (HID, VPV en SRM-AV). Andere jeugdhulpinstellingen zetten deze instrumenten alleen in als uit de hulpvraag en/of het gedrag van de jongere de vraag naar voren komt dat de jongere baat kan hebben bij TOPs!. Deelnemers worden geïnformeerd over TOPs! middels een kort informatieblad en tijdens één of twee intakegesprekken.

Samenstellen van trainingsgroepen

Om optimaal te kunnen aansluiten bij alle deelnemers, worden bij de groepssamenstelling te grote verschillen in leeftijd en/of cognitief niveau voorkómen. Als richtlijn hierbij geldt: een leeftijdsverschil van maximaal vier jaar, en een IQ-verschil van maximaal 30 punten. Op deze manier kan de inhoud van het programma worden aangepast aan de leeftijd en het niveau van de deelnemers. Deelname van slechts één jongere met een andere sekse of niet-Nederlandse achtergrond wordt vermeden. Ook het in één groep plaatsen van jongeren die betrokken zijn geweest bij eenzelfde delict wordt vermeden.

Motiveren van deelnemers

Voor aanvang van deelname aan TOPs! voert de TOPs!-trainer één of twee individuele motiverende gesprekken met de jongere. Hierin wordt de motivatie voor deelname aan TOPs! verkend en waar nodig vergroot met behulp van technieken uit de motiverende gespreksvoering. Jongeren die na twee gesprekken niet willen deelnemen aan TOPs!, stromen (nog) niet in. In deze gevallen brengt de TOPs!-trainer deelname aan TOPs! na enige tijd opnieuw ter sprake.

Opbouw van TOPs!-bijeenkomsten

Ieder type bijeenkomst hanteert een vaste opbouw. Deze bestaat uit de volgende onderdelen:

- Welkom en uitleg opbouw bijeenkomst.
- Terugblik op vorige bijeenkomst en (indien van toepassing) bespreking van het huiswerk.
- Introductie van het thema / de vaardigheid van deze bijeenkomst.
- Discussie / oefenen.
- Afsluiten.

Startbijeenkomsten

Tijdens de startbijeenkomsten maken de groepsleden kennis met elkaar en met de inhoud, opbouw en taal van TOPs!. Tevens maken zij afspraken over hoe jongeren en trainers tijdens TOPs! met elkaar omgaan. Ook wordt een contract opgesteld waarin de jongere doelen voor zichzelf formuleert en toezegt zich te zullen inzetten bij TOPs!.

Tijdens de startbijeenkomsten worden onder andere de volgende technieken en middelen gebruikt:

- het motiveren van jongeren voor het leren van nieuwe vaardigheden, met name door de opbrengst van positief gedrag te laten zien;
- differentiële bekrachtiging: uitdoven van storend gedrag door hier zo weinig mogelijk aandacht aan te besteden en juist het tegenovergestelde, adequate gedrag te bekrachtigen;
- discussies tussen groepsleden, bijvoorbeeld naar aanleiding van een casus;
- 'vragen' (hoe het kan) in plaats van 'zeggen' (hoe het moet), waardoor jongeren worden gestimuleerd om na te denken;
- het labelen van antisociaal gedrag als 'zwak' en prosociaal gedrag als 'sterk'.

Omgaan met boosheid bijeenkomsten

Tijdens de omgaan met boosheid bijeenkomsten leren jongeren zelfcontrolevaardigheden waarmee zij hun boosheid beter kunnen beheersen. De bijeenkomsten starten met een introductie en het behandelen van het '5G-schema' (Gebeurtenis – Gedachten – Gevoel – Gedrag – Gevolgen). Daarna komen de zelfcontrolevaardigheden aan bod: één of twee elementen van de 'zelfcontroleketen' per bijeenkomst. De laatste bijeenkomst is een herhalingsbijeenkomst.

De omgaan met boosheid bijeenkomsten kennen een vaste opbouw, waarbij het oefenen van de zelfcontrolevaardigheden aan de hand van eigen situaties van de jongere centraal staat:

1. Welkom, bespreking groepsafspraken en uitleg opbouw bijeenkomst. (2 min)
2. Terugblik op vorige omgaan met boosheid bijeenkomst. (3 min)
3. Bespreking van de oefenopdracht (het zelfevaluatieformulier). (5 min)
4. Introductie van de zelfcontrolevaardigheid. (10 min)
5. Voordoelen van de zelfcontrolevaardigheid. (5 min)
6. Oefenen van de zelfcontrolevaardigheid. (25 min)
7. Terugblik. (3 min)
8. Oefenopdracht (nieuw zelfevaluatieformulier). (5 min)
9. Afsluiten. (2 min)

De zelfcontroleketen kent de volgende elementen:

- gebeurtenissen die boosheid oproepen;
- gedachten die boosheid oproepen;
- lichamelijke signalen;
- ontspanningstechnieken;

- geheugensteuntjes;
- vooruitdenken en denken aan andere personen (DAP);
- uitvoeren van de sociale vaardigheid;
- zelfevaluatie.

Sociale vaardigheden bijeenkomsten

Tijdens de sociale vaardigheden bijeenkomsten leren de jongeren vaardigheden die de jongeren helpen om lastige situaties op een prosociale wijze op te lossen, waardoor zij minder in de problemen komen. De bijeenkomsten kennen een vaste opbouw, waarin het oefenen van de vaardigheid door de jongeren centraal staat:

1. Start: welkom, bespreking groepsafspraken en uitleg opbouw bijeenkomst. (3 min)
2. Terugblik op vorige sociale vaardigheden bijeenkomst en bespreking van het huiswerk. (5 min)
3. Introductie van de nieuwe sociale vaardigheid. (5 min)
4. Inventariseren van voorbeeldsituaties. (5 min)
5. Voordoen van de vaardigheid. (5 min)
6. Vaardigheid koppelen aan de belevingswereld van de jongeren. (5 min)
7. Oefenen van de vaardigheid. (25 min)
8. Huiswerk. (5 min)
9. Afsluiten. (2 min)

Per bijeenkomst staat één vaardigheid centraal. In principe worden de volgende vaardigheden getraind:

- een klacht uiten;
- omgaan met negatieve druk van vrienden;
- iemand helpen;
- een moeilijk gesprek voorbereiden;
- reageren als iemand boos op je is;
- omgaan met een beschuldiging;
- omgaan met falen;
- een ruzie of vechtpartij vermijden;
- excuses aanbieden.

Als één of meerdere vaardigheden niet relevant zijn voor de jongeren, kan de trainer kiezen voor een andere vaardigheid. In de handleiding zijn 12 alternatieve vaardigheden uitgewerkt.

Bijeenkomsten moreel redeneren

Tijdens de bijeenkomsten moreel redeneren wordt de jongeren gevraagd om zich, aan de hand van voorbeeldsituaties ('morele dilemma's'), te verplaatsen in bepaalde personen en situaties. Door vervolgens de jongeren onderling in discussie te laten gaan over hun keuzes en over wat 'okay' of 'verantwoord' is, worden overtuigingen, waarden en normen bespreekbaar gemaakt. De jongeren worden uitgedaagd om hun keuze te bepalen aan de hand van argumenten op een zo hoog mogelijk moreel niveau.

De bijeenkomsten moreel redeneren kennen een vaste opbouw:

1. Welkom, bespreking groepsafspraken en terugblik vorige bijeenkomst. (5 min)
2. Introductie van het morele dilemma. (5 min)
3. Het morele dilemma relateren aan situaties in het eigen leven. (5 min)
4. Het stimuleren van het moreel redeneren door (40 min):
 - a. keuzes te maken uit verschillende gedragsmogelijkheden;
 - b. achterliggende argumenten en waarden te verhelderen;
 - c. groepsdiscussie en denkfouten om te buigen;
 - d. groepsbeslissing te maken.
5. Afsluiten. (5 min)

Per bijeenkomst staat één moreel dilemma centraal. In principe worden de volgende dilemma's behandeld:

- Wat is echte vriendschap?;
- Kun je vrienden die stelen vertrouwen?;
- Wat is helpen eigenlijk?;
- Je broer verkoopt drugs: vertellen of niet?;

- Ingrijpen of niet?;
- Moet je altijd de waarheid vertellen?;
- Een vriend verraden die steelt?;
- Wat doe je bij pesten?;
- Respect voor meisjes?.

Als één of meerdere morele dilemma's niet relevant zijn voor de jongeren, kan de trainer kiezen voor een ander dilemma. In de handleiding zijn 12 alternatieve morele dilemma's uitgewerkt.

TIP-bijeenkomsten

In de TIP-bijeenkomsten brengen jongeren persoonlijke ervaringen in. Zij gebruiken hiervoor (lastige) situaties uit hun dagelijks leven. Deze situaties worden in de groep besproken en de jongeren gaan in op de eventuele denkfouten, het probleemgedrag, de TOP-gedachten en het TOP-gedrag. Groepsleden geven elkaar vervolgens tips en goede adviezen.

De opbouw van een TIP-bijeenkomst is als volgt:

1. Introductie door de trainer. (5 min)
2. Inbrengen van ervaringen en formuleren van een hulpvraag. (10 min)
3. Uitkiezen van een casus. (5 min)
4. Uitdiepen van situaties d.m.v. het stellen van vragen over gedachten, gevoelens en gedrag. (15 min)
5. Analyse van gedachten en gedrag. (10 min)
6. Elkaar helpen door adviezen te geven in denken en doen en het maken van een stappenplan. (10 min)
7. Samenvatting door de trainer. (5 min)

Rol opvoeders

Opvoeders worden geïnformeerd over de inhoud en voortgang van het programma. Zij krijgen wekelijks informatie over de vaardigheden die in de bijeenkomsten aan de orde zijn geweest. Zij worden gestimuleerd om een actieve bijdrage te leveren aan de generalisatie van de geleerde vaardigheden door toepassing van de vaardigheden in het leven van alledag te stimuleren en te bekrachtigen. Opvoeders krijgen hiertoe het advies jongeren in te seinen wanneer een bepaalde vaardigheid gepast is en een compliment te geven wanneer de jongere de vaardigheid toepast. Ook worden opvoeders gestimuleerd de jongere te helpen herinneren aan het maken van de huiswerkopdrachten.

Ambulante uitvoering

Bij ambulante uitvoering is de opzet en inhoud van de interventie gelijk aan die bij residentiële uitvoering. Wel brengt ambulante uitvoering een aantal uitdagingen met zich mee omtrent aanwezigheid van jongeren en contact met zijn/haar netwerk. Om deze uitdagingen tegemoet te treden is in de trainershandleiding een aantal tips opgenomen, zoals:

- Organiseer vlak voor de start van het programma een ouderbijeenkomst;
- Laat jongeren bij afsluiting van de bijeenkomst, de volgende bijeenkomst in hun agenda noteren;
- Stuur jongeren op de dag voor de bijeenkomst een herinnering via WhatsApp;
- Werk met een individueel en/of groepsbeloningssysteem voor aanwezigheid bij bijeenkomsten;
- Bel afwezige jongeren en hun ouders op;
- Onderhoud (telefonisch) contact met ouders en de mentor van school.

2. Uitvoering

Materialen

Materialen voor uitvoering:

- Trainershandleiding TOPs!
- Werkbladen voor jongeren
- Werkmap voor jongeren
- Bewijs van deelname voor jongeren
- TOPs!-posters
- TOPs!-polsbandjes

Materialen voor werving:

- Brochures TOPs!
- Factsheets voor jongeren, ouders en medewerkers
- Selectie uit de trainershandleiding TOPs!
- Prijsoverzicht TOPs!-opleidingen en –materialen
- Informatiebrochures opleiding tot TOPs!-trainer en TOPs!-coach

Materialen voor evaluatie:

- Kwaliteitshandleiding TOPs!
- Vragenlijsten: de Vragenlijst Psychosociale Vaardigheden (VPV), de Hoe Ik Denk (HID) en het Sociomorele Reflectie Meetinstrument (SRM-AV).

Daarnaast zijn de volgende handleidingen beschikbaar:

- Managementhandleiding TOPs!
- Theoriehandleiding TOPs!

Er is een inloggedeelte op de website www.180.nl waar (m.u.v. de vragenlijsten, werkmap, posters en polsbandjes) alle materialen gratis digitaal beschikbaar zijn voor trainers, coaches en opleiders.

Locatie en type organisatie

TOPs! kan uitgevoerd worden door instellingen die jongeren van 12 tot 24 jaar met antisociaal en/of delinquent gedrag residentieel dan wel ambulantly begeleid.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De interventie wordt uitgevoerd door speciaal daartoe opgeleide jeugdhulpverleners: TOPs!-trainers. Zij worden in de dagelijkse uitvoering van TOPs! gecoacht door TOPs!-coaches. Dit zijn ervaren TOPs!-trainers die opgeleid zijn tot coach en binnen een JJI of jeugdhulpinstelling uren beschikbaar hebben voor coaching. De coaching vindt met name plaats door: het voor- en nabespreken van bijeenkomsten; participerend coachen; het observeren van bijeenkomsten (real life of middels video-opnamen); het feedback geven op en beoordelen van de uitvoering en trainerscompetenties; en het begeleiden van intervisiebijeenkomsten.

Vereisten om opgeleid te kunnen worden tot TOPs!-trainer:

- minimaal HBO werk- en denkniveau;
- kennis van en ervaring en affiniteit met de doelgroep;
- gemotiveerd om TOPs!-bijeenkomsten voor jongeren uit te voeren;
- een duidelijke anti-criminele attitude;
- bewustzijn van de voorbeeldfunctie die hij vervult;
- beschikt over vaardigheden om:
 - o vaardigheden te trainen met een jongere. De trainer toont respect, is directief, enthousiasmerend en motiverend;
 - o (cognitief) gedragstherapeutische principes toe te passen;
 - o organisatorische werkzaamheden ten behoeve van een TOPs!-training uit te voeren;
 - o planmatig en zelfstandig te werken;
 - o informatie over jongeren mondeling en schriftelijk over te dragen naar opvoeders.

Om een TOPs!-trainerslicentie te verkrijgen, volgt de trainer een vierdaagse opleiding tot TOPs!-trainer. Tijdens de opleiding komen onder andere de volgende thema's aan bod:

- achtergrond, doel(groep) en theoretisch kader TOPs!;
- denkfouten en TOP-gedachten;
- de TOPs!-bijeenkomsten;
- groepsdynamische processen en trainersvaardigheden;
- transfer en generalisatie.

Na afronding van de opleiding krijgt de trainer een licentie met een geldigheidsduur van 2 jaar.

Om de trainerslicentie te behouden, dient de trainer te voldoen aan de volgende voorwaarden:

- minimaal 40 TOPs!-bijeenkomsten per jaar verzorgen;
- deelname aan de tweejaarlijkse herhalings training, waarin o.a. het oefenen van TOPs!-bijeenkomsten plaatsvindt;
- minimaal twee maal per jaar coaching on the job en beoordeling door een TOPs!-coach.

Een TOPs!-coach voldoet aan de volgende voorwaarden:

- heeft minimaal een afgeronde HBO-opleiding;
- heeft kennis van en minimaal twee jaar ervaring in het werken met de doelgroep;
- is in het bezit van een TOPs!-trainerslicentie;
- heeft kennis van TOPs! en het programma minimaal vier keer uitgevoerd;
- kan uitleggen waarom tijdens een TOPs!-bijeenkomst voor bepaalde methoden en technieken wordt gekozen;
- beschikt over de volgende vaardigheden:
 - coachen;
 - werken met groepen;
 - hanteren van groepsprocessen;
 - didactisch werken;
 - motiveren en stimuleren;
 - schriftelijk rapporteren.

Om een TOPs!-coachlicentie te verkrijgen, volgt de coach een tweedaagse opleiding. Tijdens de opleiding komen onder andere de volgende thema's aan bod:

- modellen en theorieën die ten grondslag liggen aan coaching;
- diverse vormen van coaching (coaching d.m.v. observeren en feedback geven; participerend coachen; individuele coachingsgesprekken; intervisie);
- coachingstechnieken;
- situationeel coachen;
- het beoordelen van TOPs!-trainers;
- overige taken van de TOPs!-coach.

Om de coachlicentie te kunnen behouden, dient de coach te voldoen aan de volgende voorwaarden:

- deelname aan de jaarlijkse herhalings training;
- minimaal één maal per jaar een coachingsbijeenkomst laten beoordelen door een TOPs!-opleider.

Kwaliteitsbewaking

De trainingen worden geëvalueerd door middel van de vragenlijsten HID, VPV en SRM-AV (voor- en nameting) en een evaluatieformulier voor deelnemers.

De TOPs!-coach stimuleert dat alle TOPs!-trainers binnen de instelling het TOPs!-programma uitvoeren zoals beschreven in de trainershandleiding. Ook heeft de coach een rol bij het vergroten en verbeteren van de kennis, houding en vaardigheden van de TOPs!-trainers.

De TOPs!-coach voert de volgende taken uit:

- het coachen van TOPs!-trainers door middel van:
 - het observeren van en feedback geven op de uitvoering van TOPs!-bijeenkomsten;

- het organiseren en begeleiden van intervisiebijeenkomsten waarin trainers elkaar tips en adviezen geven over de uitvoering van TOPs!;
- individuele supervisiebijeenkomsten;
- groepsgewijze supervisiebijeenkomsten.

De frequentie en de vorm van de begeleiding hangen af van het ontwikkelingsniveau van de TOPs!-trainer (zgn. 'situationeel coachen'). Zo zullen bekwame en betrokken trainers relatief weinig toezicht en steun nodig hebben, terwijl betrokken trainers die (nog) minder bekwaam zijn meer behoefte hebben aan begeleiding door de TOPs!-coach;

- het organiseren van herhalingstrainingen;
- het beoordelen van TOPs!-trainers voor verlenging van hun licentie. De TOPs!-coach kan als observator bij de bijeenkomsten aanwezig zijn of gebruik maken van video-opnamen die van de bijeenkomsten gemaakt zijn. De TOPs!-coach beoordeelt op 'uitvoering' en 'trainerscompetenties' en maakt daarbij gebruik van een gestandaardiseerd observatieformulier;
- het organiseren van de benodigde randvoorwaarden voor de uitvoering van TOPs!:
 - het verspreiden van het meest recente TOPs!-materiaal binnen de instelling;
 - het organiseren van trainingsruimten en hulpmiddelen;
 - het verspreiden van vragenlijsten;
 - het stimuleren van een positieve stafcultuur.
- het organiseren van en toezien op doorvoering en toepassing van overeengekomen veranderingen in het TOPs!-programma;
- het ondersteunen en adviseren van management/directie bij de realisering van de uitvoering van het TOPs!-programma.

Stichting 180 bewaakt de kwaliteit van de uitvoering van TOPs! door:

- opleiding van TOPs!-trainers en TOPs!-coaches, coaching en beoordeling van TOPs!-coaches. Soms worden trainers door 180 gecoacht en beoordeeld;
- herhalingstrainingen voor TOPs!-trainers en TOPs!-coaches;
- het bewaken van de opleidings- en licentievoorwaarden van TOPs!-trainers en TOPs!-coaches in het Certificaat Registratie Systeem (CRS);
- het doorontwikkelen, verfijnen en onderhouden van het curriculum van het TOPs!-programma, de opleidingen, de kwaliteitsbeoordeling en supervisie.

Randvoorwaarden

Een instelling kan (onder begeleiding van de contactpersoon van Stichting 180) van start met de implementatie van TOPs! wanneer de gebruikersovereenkomst TOPs! met Stichting 180 is afgesloten. In deze gebruikersovereenkomst worden o.a. afspraken vastgelegd over:

- de uitvoering van TOPs! door gecertificeerde trainers (volgens de richtlijnen in de Kwaliteitshandleiding t.a.v. opleiding, coaching en beoordeling);
- de uitvoering van TOPs!-bijeenkomsten volgens de in de trainershandleiding beschreven richtlijnen;
- toegang tot en copyright op TOPs!-trainingsmaterialen.

De groepsbijeenkomsten vinden plaats in een trainingsruimte van zo'n 25 m². De jongeren zitten in een U-vorm met hun gezicht naar een 'oefenvlak'; bij TIP-bijeenkomsten zitten de jongeren in een gesloten kring. Achter het oefenvlak heeft de trainer een bord en/of flap-over. In de trainingsruimte hangen de posters met TOP-gedachten, TOP-gedrag en de zelfcontroleketen.

Bij de startbijeenkomsten, de omgaan met boosheid bijeenkomsten en de bijeenkomsten moreel redeneren wordt gewerkt met werkbladen. Verder zijn bij de sociale vaardigheden en omgaan met boosheid en TIP-bijeenkomsten (zelfevaluatie)formulieren voor huiswerkopdrachten nodig. Huiswerkopdrachten worden in de handleiding 'oefenopdrachten' genoemd vanwege de negatieve associatie die de term 'huiswerk' voor sommige jongeren heeft.

Implementatie

Implementatie van TOPs! binnen een instelling start met het installeren van een projectgroep en het opstellen van een implementatieplan. De projectgroep houdt zich bezig met het bevorderen van het draagvlak voor TOPs!, de selectie van op te leiden medewerkers, het faciliteren van de trainingen en het

faciliteren van de start van de implementatie van TOPs!. De projectgroep kent bij voorkeur een brede samenstelling en wordt zoveel mogelijk in overleg met de directeur samengesteld. Eén lid van de projectgroep fungeert als contactpersoon voor Stichting 180.

Het implementatietraject bestaat uit enkele fasen (zie ook Managementhandleiding TOPs!):

1. Voorbereidingsfase (verspreiding en adoptie), waarin o.a. wordt nagedacht over de doelen van de inzet van TOPs! en de aansluiting ervan bij de visie, missie en strategie van de instelling. Daarnaast worden medewerkers, jongeren en hun ouders en externe partners geïnformeerd over TOPs!.
2. Invoeringsfase, waarin selectie van op te leiden medewerkers, het opleiden van medewerkers en het organiseren van overige randvoorwaarden plaatsvindt.
3. Borgingsfase, waarin de verankering van TOPs! in de organisatie centraal staat, bijvoorbeeld door coaching en bijscholing van trainers en regelmatige (instellingsbrede) bijeenkomsten over TOPs!.

Tijdens alle fasen wordt de instelling ondersteund door de contactpersoon van Stichting 180.

Kosten

De investering voor TOPs! bestaat uit een aantal onderdelen:

- *Opleiden van medewerkers.*
TOPs!-trainers volgen een vierdaagse opleiding (€ 1099 per trainer inclusief licentiekosten voor twee jaar).
TOPs!-coaches volgen een tweedaagse opleiding (€ 575 per coach inclusief licentiekosten voor één jaar).
Overige medewerkers volgen een eendaagse workshop (€ 1495 exclusief readers) en/of een trainingsaanbod op maat.
- *Vorbereiden en uitvoeren van TOPs!-bijeenkomsten.*
De tijdsinvestering voor het voeren van een of enkele individuele motiverende gesprekken met de jongere, voorafgaand aan de start van TOPs!, bedraagt gemiddeld 90 minuten.
De duur van de groepsbijeenkomsten is telkens een uur. De benodigde voorbereidingstijd is afhankelijk van het ervaringsniveau van de trainer en bedraagt ongeveer 30 minuten per bijeenkomst bij onervaren trainers en 15 minuten voor ervaren trainers. Daarnaast is tijd nodig voor overdracht naar opvoeders. Dit brengt de gemiddelde tijdsinvestering per TOPs!-bijeenkomst op 75-90 minuten. Uitgaande van veertig groepsbijeenkomsten bedraagt de totale tijdsinvestering 50-60 uur per TOPs!-trainer.
- *Coachen en beoordelen van TOPs!-trainers en TOPs!-coaches.*
Gedurende het jaar vindt doorlopend coaching van TOPs!-trainers plaats. De frequentie en de vorm van de begeleiding hangen af van het ontwikkelingsniveau van de TOPs!-trainer.
Per jaar worden minimaal twee TOPs!-bijeenkomsten beoordeeld door een gecertificeerde TOPs!-coach en met de trainer nabesproken. De kosten hiervoor hangen af van het al dan niet in dienst hebben van een eigen TOPs!-coach.
Daarnaast organiseert en begeleidt de TOPs!-coach intervisiebijeenkomsten waarin trainers elkaar tips en adviezen geven over de uitvoering van TOPs!. De kosten hiervoor hangen af van de frequentie waarmee de intervisie plaatsvindt (gedurende de eerste maanden van implementatie bij voorkeur maandelijks; daarna kan de frequentie worden verlaagd naar één bijeenkomst per drie maanden) en het al dan niet in dienst hebben van een eigen TOPs!-coach.
Per jaar wordt minimaal één coachingsbijeenkomst beoordeeld door een gecertificeerde TOPs!-opleider en met de coach nabesproken (€ 480 per coach).
- *Herhalingstraining voor TOPs!-trainers en TOPs!-coaches.*
TOPs!-trainers volgen één keer per twee jaar een herhalingstraining van 1 dag (€ 469 per trainer).
TOPs!-coaches volgen één keer per jaar een herhalingstraining van 1 dagdeel (€ 284 per coach).

- *Werkbladen voor jongeren.*
Afhankelijk van het aantal jongeren dat deelneemt aan TOPs!, bedragen de kosten voor de werkbladen € 5 tot € 10 per jongere per jaar.

- *Ondersteunende materialen.*
Naar eigen behoefte kunnen werkmappen (€ 10 per stuk), posters (€ 50 per set van 4 stuks) en polsbandjes (€ 1,25 per stuk) worden aangeschaft.

3. Onderbouwing

TOPs! is ontwikkeld voor jongeren met antisociaal en/of delinquent gedrag. Onder antisociaal gedrag wordt verstaan: een patroon van negativistisch gedrag waarbij de grondrechten van anderen en belangrijke sociale normen of regels worden overtreden (zoals liegen, schelden, vechten en seksueel grensoverschrijdend gedrag) (Konijn et al., 2009). Delinquent gedrag is een verzamelterm voor verschillende soorten gedrag die volgens de wet strafbaar zijn en die daarom tot een boete of straf kunnen leiden (zoals diefstal en mishandeling) (Loeber, Slot & Sergeant, 2001).

Over de spreiding van antisociaal gedrag onder Nederlandse jongeren is het volgende bekend:

- Ruim 13% van de jongeren van 11 tot 17 jaar geeft aan gedragsproblemen te hebben. Jongens hebben beduidend vaker gedragsproblemen dan meisjes. Onder 11- en 12-jarige jongens komen gedragsproblemen met 17% het meeste voor (De Looze et al., 2014).
- Volgens ouders vertoont 11% van de 3- tot 18-jarigen gedragsproblemen (Bot et al., 2013).
- Allochtone jongeren rapporteren even vaak gedragsproblemen als autochtone jongeren (De Looze et al., 2014).
- Naar schatting heeft 5 tot 6% van de Nederlandse jongeren van 13 tot 18 jaar een antisociale gedragsstoornis (Verhulst, Van der Ende, Ferdinand & Kasius, 1997).
- De antisociale gedragsstoornis komt vaker voor bij jongens dan bij meisjes (Lahey et al., 1998).
- Van de jongvolwassenen van 18 tot 24 jaar heeft 12% ooit een antisociale gedragsstoornis gehad en 3% een oppositiek-opstandige gedragsstoornis (De Graaf, Ten Have & Van Dorsselaer, 2010).
- Van de populatie in de justitiële jeugdinrichtingen heeft 73% een gedragsstoornis (Vreugdenhil, 2003).

Over de spreiding van delinquent gedrag onder Nederlandse jongeren is het volgende bekend:

- In 2010 zegt ruim een derde (38%) van de 12- tot en met 17-jarigen dat ze zich in de voorafgaande twaalf maanden schuldig hebben gemaakt aan één of meerdere delicten. Het percentage dat een delict heeft gepleegd, neemt tussen de 12 jaar en 14 jaar toe en blijft dan stabiel (Van der Laan & Blom, 2011).
- In 2013 stonden er van iedere 1.000 jongeren van 12 tot 18 jaar twintig geregistreerd als verdachte van een misdrijf. Hiervan is één op de vijf een meisje (Kalidien & De Heer-de Lange, 2014).

Wanneer er bij antisociaal en delinquent gedrag niet wordt ingegrepen, kunnen diverse negatieve gevolgen optreden. Antisociale en delinquente jongeren hebben een verhoogd risico op diverse andere problemen, zoals problematisch middelengebruik, risicovol seksueel gedrag, ernstige strafbare feiten en slechte onderwijskwalificaties (zie Timmermans, 2008).

Daarnaast resulteert antisociaal en delinquent gedrag in uiteenlopende materiële en immateriële schade voor andere mensen en de samenleving in het algemeen. De maatschappelijke schade van criminaliteit in het algemeen bedraagt in Nederland in 2012 naar schatting 24,2 miljard euro (Kalidien & De Heer-de Lange, 2014). Het gaat daarbij om door bedrijfsleven, huishoudens en overheid geleden schade als gevolg van misdrijven, overtredingen en overlast.

Oorzaken

Aan (de ontwikkeling van) antisociaal en delinquent gedrag bij jongeren liggen verschillende factoren ten grondslag (zie bijvoorbeeld: Loeber & Farrington, 1998; Scholte & Doreleijers, 2001; Van der Laan & Blom, 2006; Loeber, Farrington, Stouthamer-Loeber & White, 2008). Sommige factoren - risicofactoren - vergroten de kans dat antisociaal gedrag en delinquentie optreden. Daarnaast zijn er ook factoren - beschermende factoren - die de kans op dit gedrag verkleinen.

Antisociaal en delinquent gedrag komen voort uit een combinatie van risicofactoren op verschillende domeinen:

- individuele factoren: moeilijk temperament, impulsiviteit, hyperactiviteit, aandachtsproblemen, gedragsstoornissen, lage intelligentie, problemen op school/werk, sociale en cognitieve vaardigheidstekorten;

- gezinsfactoren: gebrekkige opvoedingsvaardigheden, inconsequente en ruwe opvoedingsstijl, ingrijpende gebeurtenissen, problematische gezinsrelaties, huiselijk geweld, psychiatrische problematiek bij ouders, antisociale/delinquente ouders;
- omgevingsfactoren: mediageweld, criminaliteit in de buurt, sociale uitsluiting, invloed delinquente jeugdcultuur / antisociale vrienden (Van der Laan & Blom, 2006).

De verschillende factoren beïnvloeden elkaar: opvoeding, vriendengroepen en schoolinvloeden zijn van invloed op de psychosociale ontwikkeling van een jeugdige; persoonseigenschappen en eventuele stoornissen beïnvloeden de wijze waarop ouders, leerkrachten en leeftijdsgenoten op de jeugdige reageren. Voor de meeste factoren geldt dat risico en bescherming op een continuüm liggen en de uiteinden daarvan vormen.

Hoewel alle factoren in theorie een rol kunnen spelen, is per jongere het precieze aandeel van deze factoren verschillend. Ook de wijze waarop jongeren een antisociaal en crimineel pad opgaan en vervolgen, is niet voor alle jongeren hetzelfde.

Bij jongeren in de adolescentieperiode (12-18 jaar) blijken risicofactoren in het domein 'relaties' sterk gerelateerd aan de ontwikkeling van persistent crimineel gedrag, waaronder de risicofactoren antisociale vrienden, delinquente vrienden, lid van een bende en het ontbreken van prosociale banden (Van der Put, Assink, Bindels, Stams & De Vries, 2013).

Duidelijk is ook dat sociale en cognitieve vaardigheidstekorten een cruciale rol spelen (Van der Laan & Blom, 2006). De aanwezigheid van (sociale en cognitieve) vaardigheden gaat bij de meeste jongeren samen met de afwezigheid van antisociaal gedrag, terwijl cognitieve vertekeningen, geringe sociale vaardigheden en onvolwassen moreel oordelen juist samengaan met de aanwezigheid van antisociaal gedrag (Barriga, Hawkins & Camelia, 2008; Beauchamp & Anderson, 2010; Lösel & Beelmann, 2003; Nas, Brugman & Koops, 2008; Raaijmakers, Engels & Van Hoof, 2005; Stams et al., 2006; Timmermans, 2008). De eerder genoemde risicofactoren hebben bijna allen een negatieve invloed op het leren en/of toepassen van (prosociale) cognitieve en sociale vaardigheden.

Aan te pakken factoren

TOPs! pakt de volgende factoren aan:

- *Cognitieve vaardigheidstekorten*: inadequate sociale informatieverwerking (resultierend in gebrekkige zelfcontrolevaardigheden) en cognitieve vertekeningen - gekenmerkt door onder meer egocentrisme, bagatelliseren van antisociaal gedrag, uitgaan van vijandige bedoelingen van anderen en anderen de schuld geven van eigen misdragingen.
Bijbehorende subdoelen zijn: het verbeteren van de zelfcontrolevaardigheden; het herkennen van cognitieve vertekeningen ('denkfouten') en deze vervangen door helpende gedachten ('TOP-gedachten').
- *Sociale vaardigheidstekorten*: met name vaardigheden voor het reageren op beledigingen, verboden en beschuldigingen, vaardigheden voor het omgaan met groepsdruk en verleidingen, vaardigheden voor het reageren op irritatie en boosheid en vaardigheden voor sociale contacten.
Bijbehorend subdoel: het verbeteren van sociale vaardigheden.
- *Gebrekkige morele ontwikkeling*: achterstand in morele ontwikkeling die wordt gekenmerkt door een egocentrische vervorming van de werkelijkheid en een oordeelsvermogen dat oppervlakkig en onvolwassen is.
Bijbehorende subdoelen: het verbeteren van moreel redeneren; het herkennen van cognitieve vertekeningen ('denkfouten') en deze vervangen door helpende gedachten ('TOP-gedachten').
- *Negatieve groepscultuur*, waarin druggebruik stoer is, seksueel agressief gedrag een teken van mannelijkheid is, je je moet onderwerpen aan de leider, lak moet hebben aan regels, contact met autoriteiten moet mijden en fysiek geweld een geoorloofd middel is om je doel te bereiken.

Bijbehorende subdoelen: het vergroten van de motivatie en vaardigheden om elkaar te helpen en positief gedrag van elkaar te leren.

Een belangrijke uitdaging voor trainingsprogramma's zoals TOPs! is generalisatie van het geleerde binnen de trainingsbijeenkomsten naar het leven van alle dag. Daarom worden opvoeders geïnformeerd over de interventie, zowel in algemene zin over de inhoud van het programma als wekelijks over de onderwerpen die die week aan de orde zijn geweest. Opvoeders worden gestimuleerd toepassing van de geleerde vaardigheden door de jongere te stimuleren en te bekrachtigen.

Verantwoording

Achtergrond TOPs!

TOPs! is gebaseerd op het EQUIP-programma (Gibbs, Potter & Goldstein, 1995). EQUIP is ontwikkeld in de Verenigde Staten en is een uitwerking van de Aggression Replacement Training (ART; Goldstein & Glick, 1987; Goldstein, Glick & Gibbs, 1998). De ART is een intensieve groepstraining voor jongeren met antisociaal en agressief gedrag. De ART is opgebouwd uit drie componenten: sociale vaardigheidstraining, boosheidscontroletraining en training moreel redeneren. Naast de drie ART-onderdelen, omvat EQUIP zogenaamde 'wederzijdse hulpbijeenkomsten' waarin een positieve groeps cultuur wordt gestimuleerd door jongeren van elkaar te laten leren en elkaar te laten helpen.

Vanwege de successen met EQUIP in de VS, heeft Forensisch Centrum Teylingereind het programma eind jaren negentig in Nederland geïntroduceerd. Sindsdien zijn er vele positieve ervaringen met het programma opgedaan. Maar de onderzoeksresultaten waren wisselend en vanuit uitvoerders was er kritiek; te veel nadruk op negatief gedrag en negatieve gedachten, onvoldoende flexibel, te 'talig' en te weinig ervaringsgericht. Om deze redenen hebben Stichting 180 en PI Research EQUIP in 2012 doorontwikkeld naar TOPs!. Met deze doorontwikkeling is het programma dichter naar ART-programma's toegegaan. De destijds belangrijkste doorgevoerde aanpassingen zijn:

- Meer handvatten om denkfouten en probleemgedrag om te buigen naar positieve, prosociale gedachten en gedragingen;
- Werken met huiswerkopdrachten;
- Nauwe aansluiting bij het 5G- en het sociaal informatieverwerkingsmodel (SIP-model);
- Toegevoegde startbijeenkomsten en ouderbijeenkomsten;
- Meer keuzeruimte in sociale vaardigheden en morele dilemma's, om optimaal aan te sluiten bij de vaardigheidstekorten en belevingswereld van deelnemers;
- Richtlijnen voor verschillende doelgroepen (bijvoorbeeld jongeren met een licht verstandelijke beperking of autismespectrumstoornis en meisjes);
- Meer actieve werkvormen en het oefenen van vaardigheden;
- Aandacht voor interculturalisatie;
- Expliciet aansturen op het werken met vaste trainers;
- Opleidingsduur van TOPs!-trainers uitgebreid van drie naar vier dagen.

Om de eerder beschreven factoren aan te pakken, en via de subdoelen het hoofddoel te bereiken, maakt TOPs! gebruik van de volgende theorieën en werkzame elementen:

Theorieën over gedragsverandering

De aanpak voor het leren van nieuwe vaardigheden en gedrag maakt gebruik van de principes uit verschillende leertheorieën:

- De operante leertheorie
De operante leertheorie gaat ervan uit dat het leren van gedrag beïnvloed wordt door de situatie die aan het gedrag voorafgaat en door de gebeurtenissen die op het gedrag volgen (Skinner, 1953). De operante leertheorie hanteert het SRC-schema (stimulus, respons, consequentie) om naar gedrag te kijken. In TOPs! wordt het SRC-schema gebruikt bij het observeren en analyseren van adequaat en inadequaat gedrag en het bewust maken van jongeren van de consequenties van hun gedrag. Tijdens de sociale vaardigheden bijeenkomsten wordt de operante leertheorie aangewend om concrete interventies c.q. het leren van vaardigheden te realiseren. Bovendien is feedback van leeftijdsgenoten bij het oefenen van nieuwe vaardigheden een extra bekrachtiging.

- De sociale leertheorie
De sociale leertheorie gaat ervan uit dat gedrag geleerd wordt door het zien van gedrag van belangrijke personen (modellen) uit de omgeving. Gedrag wordt geleerd door observatie, imitatie, directe ervaring en herhaling (Bandura, 1973). In TOPs! staan zowel de trainers als de jeugdigen die deelnemen aan het programma model voor andere jongeren: ‘modeling’ (voordoen) op basis van de principes van de sociale leertheorie. De trainer staat met name model tijdens het voordoen van vaardigheden. Jongeren staan model voor elkaar bij het toepassen van sociale - en cognitieve vaardigheden en bij de wijze van moreel redeneren; de deelnemers leren van elkaar. De principes van de sociale leertheorie zijn tevens sturend in het uitgangspunt dat alleen prosociaal gedrag wordt voorgedaan en geoefend en de uitkomsten van gedragsoefeningen positief dienen te zijn.
- De cognitieve leertheorie
De cognitieve leertheorie besteedt expliciet aandacht aan de rol van gedachten en gevoelens: het is meestal de interpretatie van de voorafgaande gebeurtenis of situatie die leidt tot bepaalde gevoelens en gedrag (Beck, 1999). In TOPs! is aandacht voor hoe denken, voelen en doen elkaar beïnvloeden. Er worden diverse invalshoeken gehanteerd: het beïnvloeden van gevoelens (bijvoorbeeld door middel van lichamelijke oefeningen tijdens de omgaan met boosheid bijeenkomsten), het beïnvloeden van gedachten (zoals door middel het 5G-model) en het oefenen met alternatief gedrag (zoals het oefenen in rollenspellen) waarin de vaardigheden denk- en doestapjes bevatten. In de verschillende bijeenkomsten van TOPs! worden de jongeren geconfronteerd met hun denkfouten en uitgedaagd deze te vervangen door positieve, meer rationele gedachten.
- De zelfmanagementtheorie
Het zelfmanagementmodel van Kanfer (1975) benadrukt de invloed die jongeren kunnen uitoefenen op het eigen gedrag door zichzelf versterkers of afzwakkers te geven. Gedragsverandering vindt plaats op grond van drie zelfsturingsvaardigheden: zelfobservatie, zelfevaluatie en zelfversterking of zelfafzwakking.
De strategieën die worden aangeleerd in de omgaan met boosheid bijeenkomsten van TOPs!, maken gebruik van de principes van het zelfmanagementmodel. Jongeren leren zelfsturings-vaardigheden die leiden tot het afzwakken van hun agressieve gedrag en tot het versterken van een alternatieve, prosociale reactie. Tevens wordt hen aangeleerd om hun eigen gedrag en dat van anderen te observeren en te evalueren.
In de sociale vaardigheden bijeenkomsten leren de deelnemers hoe ze op een niet-agressieve en prosociale wijze conflicten en andere lastige situaties kunnen oplossen. Tijdens beide typen bijeenkomsten wordt zelfmanagement aangeleerd door gerichte oefeningen en uitgebreide evaluatie daarvan. Daarnaast zijn huiswerkopdrachten en het stimuleren van interne spraak (gebruik maken van praten-in-jezelf) essentiële technieken. Ter voorbereiding van de omgaan met boosheid bijeenkomsten vindt zelfevaluatie plaats middels zelfevaluatieformulieren.

(Cognitief) Gedragstherapeutische principes en technieken

De leertheorieën vertalen zich binnen TOPs! in een aantal gedragstherapeutische technieken: feedback, instructie, voordoen en oefenen en bekrachtiging van adequaat gedrag. De meer cognitieve technieken betreffen het leren van zelfmanagementvaardigheden (zelfobservatie, zelfevaluatie en zelfbekrachtiging). Daarnaast wordt bij het aanleren van nieuwe vaardigheden nadrukkelijk aandacht besteed aan Denk- en Doe-stappen. Tijdens het trainen van vaardigheden bij de sociale vaardigheden en de omgaan met boosheid bijeenkomsten wordt veel geoefend met het hardop uitspreken van de Denk-stappen. Uit overzichtsstudies naar de effecten van (cognitieve) gedragstherapie bij jongeren met gedragsproblemen, blijkt dat (cognitief) gedragstherapeutische aanpak leidt tot een afname van de gedragsproblemen (zie o.a. Brosnan & Carr, 2000; Sukhodolsky, Kassinove & Gorman, 2004; Elling, 2008; Foolen, Ince, De Baat & Daamen, 2012).

Sociale informatieverwerkingstheorie

De omgaan met boosheid bijeenkomsten zijn gericht op het vergroten van zelfcontrole in situaties die boosheid kunnen oproepen. Het vergroten van zelfcontrole wordt bereikt door het aanleren van zelfcontrolevaardigheden. Het werken met de zelfcontrolevaardigheden sluit aan bij de sociale informatieverwerkingstheorie (Dodge & Coie, 1987; Orobio de Castro, 2000). Een individu ontvangt sociale signalen middels waarneming, geeft betekenis aan de signalen, bedenkt mogelijke reacties, kiest een reactie, voert deze uit en evalueert de uitgevoerde reactie. In de omgaan met boosheid bijeenkomsten leren jongeren

adequater te reageren in sociale situaties door eerst de informatie over een sociale situatie op een geordende wijze te verwerken. De jongere wordt zich bewust van externe en interne signalen, geeft betekenis aan signalen, bedenkt mogelijke reacties, kiest een reactie en voert deze vervolgens uit. De zelfcontrolevaardigheden stimuleren jongeren zowel om acties te ondernemen om rustiger (minder boos) te worden als acties om een bepaalde situatie op een prosociale manier op te lossen (de sociale vaardigheid). Het maken van een goede keuze voor de reactie wordt gestimuleerd middels het vooruitdenken en DAP (voor- en nadelen afwegen) en de eerste stappen van de sociale vaardigheden (het daadwerkelijk kiezen van de beste reactie). Zelfevaluatie, de laatste stap van de zelfcontroleketen, sluit aan bij het zelfmanagementmodel van Kanfer (1975).

Bij jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB) blijkt sociale informatieverwerking een belangrijke rol te spelen bij het ontstaan van gedragsproblemen (Leffert & Siperstein, 1996; Van Nieuwenhuijzen, Orobio de Castro, Wijnroks, Vermeer & Matthys, 2009). Jongeren met een LVB nemen in vergelijking met hun leeftijdsgenoten meer negatieve informatie waar en gebruiken minder assertieve, maar meer submissieve en agressieve probleemoplossingsvaardigheden (Van Nieuwenhuijzen et al., 2004, 2006). Jongeren met een LVB kunnen profiteren van de omgaan met boosheid bijeenkomsten doordat zij worden getraind in het waarnemen van positieve informatie en het ontwikkelen van assertieve en niet-agressieve probleemoplossingsvaardigheden. In verband met de beperktere cognitieve mogelijkheden van deze jongeren bevat de trainershandleiding van TOPs! enkele adviezen voor trainers over hoe de bijeenkomsten aan te pakken. Het betreft onder andere het nog meer voordoen en oefenen van (onderdelen van) zelfcontrolevaardigheden, en het ondersteunen van opdrachten met visueel materiaal zoals picto's.

Stadiumtheorie morele ontwikkeling

Naast cognitieve en sociale vaardigheidstekorten spelen ook morele processen een rol bij antisociaal en delinquent gedrag. Hiervoor maakt TOPs! gebruik van een theorie over morele ontwikkeling: de stadiumtheorie van Kohlberg (1969, 1973). Antisociaal gedrag komt minder vaak voor bij mensen die op een hoger niveau moreel oordelen; een lager niveau van moreel redeneren hangt samen met delinquentie en recidive. In de moreel redeneren bijeenkomsten binnen TOPs! wordt er vanuit gegaan dat het moreel oordelen van antisociale en delinquente jeugdigen met name wordt gekenmerkt door het egocentrisch perspectief van het zelfgerichte ('preconventionele') niveau. Ontwikkeling naar het 'conventionele niveau' kan worden gestimuleerd door het aanbieden van een cognitieve uitdaging of een cognitief conflict in een situatie waarin een morele keuze van de jongere wordt gevraagd (Verhofstadt-Denève, Geert & Vyt, 1995). Binnen TOPs! discussiëren jongeren met elkaar over morele dilemma's. Groepsdiscussie is een beproefde methode om jongeren aan te spreken op denkfouten en bij morele dilemma's argumenten te ontwikkelen van een moreel hoger niveau: volwassenen hebben hier minder invloed op dan leeftijdsgenoten (Kohlberg, 1969 & 1973). Via twijfel en innerlijk conflict en uiteindelijk herzien van het morele oordeel, kunnen de jongeren naar een hoger stadium van morele ontwikkeling komen.

Voor de doelgroep jongeren met een LVB is binnen de bijeenkomsten moreel redeneren bijzondere aandacht nodig. LVB-jongeren redeneren vaker vanuit een lager stadium van morele ontwikkeling dan hun leeftijdsgenoten. Het lijkt logisch om te verwachten dat hoe lager het stadium van morele ontwikkeling waarin de jongere zich bevindt, des te meer antisociaal en delinquent gedrag de jongere zal vertonen. Er lijkt echter geen sprake te zijn van een dergelijke lineaire relatie tussen moreel redeneren en delinquent gedrag: jongeren die redeneren volgens stadium 3 én stadium 1 lijken mindere antisociale keuzes te maken dan jongeren die redeneren volgens stadium 2 (Langdon, Clare & Murphy, 2011). De mogelijkheden van LVB-jongeren die vooral gebruik maken van stadium 1 moreel redeneren, om binnen een redelijke termijn door te groeien naar stadium 3, zijn zeer beperkt (Langdon, Clare & Murphy, 2010). Gezien het mogelijk grotere risico op delinquent gedrag in stadium 2, wordt bij deze jongeren gewerkt met een 'voorschrijvende aanpak': de trainer vertelt uiteindelijk wat de morele regels zijn waar de jongeren zich aan moeten houden. Dezelfde aanpak wordt gehanteerd voor LVB-jongeren die vooral gebruik maken van stadium 2 moreel redeneren: wanneer doorgroeien naar stadium 3 – gezien hun cognitieve beperkingen – niet lukt middels discussies met groepsgenoten, wordt een voorschrijvende aanpak gehanteerd.

Positieve groeps cultuur en wederzijdse hulp

Antisociale en delinquente jongeren maken vaak deel uit van een negatieve groeps cultuur. Kenmerken van deze negatieve cultuur zijn dat druggebruik stoer is, seksueel agressief gedrag een teken van mannelijkheid is, dat je je moet onderwerpen aan de leider, lak moet hebben aan regels, contact met autoriteiten moet

mijden en dat fysiek geweld een geoorloofd middel is om je doel te bereiken (Brendtro & Wasmund, 1989). Binnen dergelijke groepen beïnvloeden de antisociale vrienden elkaar door het van elkaar overnemen van deviante normen en positieve bekrachtiging van deviant gedrag; dit wordt ook wel 'deviantietraining' genoemd (Dishion, McCord & Poulin, 1999). Dit kan uiteindelijk resulteren in het versterken van het antisociale gedrag.

Ook wanneer antisociale jongeren worden samengebracht in een groepstraining, bestaat het risico dat zij elkaar versterken in hun antisociale opvattingen en gedrag. Deviantietraining wordt echter lang niet in alle studies naar effecten van groepstrainingen aangetroffen. Diverse studies tonen aan dat de krachtige invloed die leeftijdsgenoten op elkaar hebben, juist ook benut kan worden om een positieve groeps cultuur te creëren (Handwerk, Field & Friman, 2000; Mager, Milich, Harris & Howard, 2005; Marshall & Burton, 2010; January, Casey & Paulson, 2011; Van Hoorn, 2017). De belangrijkste conclusie die uit deze studies getrokken kan worden is dat behandeling van antisociale jeugd in groepen effectief kan zijn in het verminderen van delinquent gedrag, mits een goed gestructureerde (cognitief) gedragsmatige behandeling wordt geboden, de interventie wordt uitgevoerd door goed opgeleid en gemotiveerd personeel en er veel positieve relaties met volwassenen zijn.

Al deze bevindingen sluiten aan bij het gedachtengoed van de Positive Peer Culture (PPC). PPC is een benadering waarmee leeftijdsgenoten met een antisociale of delinquente achtergrond leren om met wederzijdse hulp tot positief, prosociaal gedrag te komen (Vorrath & Brendtro, 1985). Kernwaarden van PPC zijn: wederzijds respect; verantwoordelijkheid bij de jeugdige of de groep; oplossingsgericht in plaats van probleemgericht; zorgen wordt populair gemaakt en pijn doen onacceptabel; 'modeling' door volwassenen; en veel positieve interacties (Brendtro, Mitchell & McCall, 2007). Het PPC-model is erop gericht de negatieve groeps cultuur onder een groep leeftijdsgenoten om te buigen naar een cultuur waarin jongeren zich verantwoordelijk voelen voor elkaar, voor elkaar zorgen en elkaar daadwerkelijk helpen (Gibbs, Potter, Barriga & Liau, 1996; Brendtro, Mitchell & McCall, 2007). Het helpen van anderen geeft jongeren het gevoel iets voor een ander te betekenen; het geholpen worden geeft hen het gevoel waardevol te zijn. Als dit in een groep gestimuleerd wordt, ontstaat er een positieve groeps cultuur waarbinnen jongeren zelfrespect en verantwoordelijk gedrag ontwikkelen.

Om deviantietraining te voorkomen en positieve uitkomsten van TOPs! te bevorderen, wordt op diverse manieren gewerkt aan de kwaliteit van uitvoerders en uitvoering. Allereerst dienen deelnemers aan de opleiding tot TOPs!-trainer een HBO werk- en denkniveau en een duidelijke 'anti-criminele' attitude te hebben en gemotiveerd te zijn voor het uitvoeren van TOPs!. Tijdens de opleiding worden (het belang van) positieve interacties met jongeren, programma-integer werken en het zich bewust zijn van de voorbeeldrol benadrukt en geoefend. Tot slot leren de trainers vaardigheden waarmee zij groepsdynamische processen kunnen bijsturen en het ontwikkelen van een positieve groeps cultuur kunnen stimuleren. Al deze kennis en vaardigheden worden verder ontwikkeld tijdens herhalingstrainingen en coachingscontacten. De wederzijdse hulpbenadering wordt toegepast tijdens de TIP-bijeenkomsten. Hier brengen jongeren moeilijke situaties in, luisteren ze naar elkaar, stellen ze elkaar vragen, en geven ze elkaar tips en adviezen over hoe zij met deze situatie kunnen omgaan.

Aansluiten bij individuele risico's en behoeften

Bij het opstellen van het programma houden trainers rekening met de deelnemers die ze hebben, uitgaande van de scores uit de vragenlijsten en eventuele andere observaties en/of klinische informatie. Concreet betekent dit dat trainers: meer aandacht besteden aan zelfcontrolevaardigheden die deelnemers minder goed beheersen; sociale vaardigheden en/of morele dilemma's selecteren die aansluiten bij de risico's en behoeften van de deelnemers; en waar nodig directief zijn ten aanzien van de tijdens TIP-bijeenkomsten in te brengen situaties uit het dagelijks leven. Daarnaast worden tijdens de bijeenkomsten individuele praktijkvoorbeelden gesignaleerd en toegepast. In de individuele begeleiding die jongeren naast de TOPs!-bijeenkomsten ontvangen van hun mentor en andere pedagogisch medewerkers wordt met name geoefend met vaardigheidstekorten van de specifieke jongere, zoals gebleken uit de vragenlijsten en hun gedrag.

Aansluiten bij motivatie

Om de motivatie van jongeren te verkennen, vergroten en/of vast te houden, hanteert de TOPs!-trainer de volgende aanpak:

- voor aanvang van deelname voert de trainer één of twee individuele intakegesprekken met de jongere;
- tijdens de laatste startbijeenkomst ontvangt de jongere een ‘TOPs!-contract’ waarin de individuele doelen van de jongere worden vastgelegd. Deze doelen worden samen met de jongere geformuleerd; hierbij worden ook de mentor en de ouder(s) betrokken;
- tijdens alle groepsbijeenkomsten zet de trainer motivatietechnieken in (zoals het aangaan van contact en het opbouwen van een werkalliantie, en het aansluiten bij het eigenbelang van de jongere);
- eventueel kan de trainer werken met een individueel en/of groepsbeloningssysteem;
- de trainer informeert collega’s, ouders en/of verzorgers over TOPs!, zodat zij kunnen bijdragen aan aanmoediging van de jongere en succes in het leven van alledag.

Aansluiten bij leerstijl en ontwikkelingsniveau

Deelnemers aan iedere training, dus ook jongeren die deelnemen aan TOPs!, verschillen van elkaar qua leerstijl en ontwikkelingsniveau. Een leerstijl is een voorkeur voor één van de vier fasen uit het leerproces van Kolb (concreet ervaren (‘doener’), reflectief waarnemen (‘bezinner’), abstracte begripsvorming (‘denker’) en actief experimenteren (‘beslisser’)). Het hoogste leerrendement kan echter gehaald worden, indien alle fasen in het leerproces worden doorlopen (Kolb, 1984). Om deze reden hanteren trainers altijd een combinatie van een gebeurtenis ervaren, terugkijken op de gebeurtenis en beschrijven wat dit met deelnemers deed, conclusies trekken en theorie aanreiken, en oefenen in de praktijk. Het is praktisch niet mogelijk om (vooraf) van alle deelnemers aan TOPs! de leerstijlen te bepalen. De ervaring leert dat veel jongeren met antisociaal en delinquent gedrag een voorkeur hebben voor ‘concreet ervaren’ en ‘actief experimenteren’. Om deze reden besteedt de trainer meestal veel aandacht aan korte activiteiten in het hier en nu (zoals opdrachten, rollenspelen). Ook krijgen deelnemers de opdracht mee om de vaardigheid uit te proberen in het dagelijks leven.

Om aan te sluiten bij het ontwikkelingsniveau worden allereerst bij de groepssamenstelling te grote verschillen in leeftijd en/of niveau voorkómen. Richtlijn hierbij is een maximaal leeftijdsverschil van 4 jaar en een maximaal verschil in IQ van 30 punten. Zo worden jongeren met een licht verstandelijke beperking zo veel mogelijk samen geplaatst in één groep. Wanneer deelnemers binnen eenzelfde groep desondanks merkbare niveaueverschillen laten zien, doen trainers een aantal aanpassingen:

- voor jongeren die minder (cognitief / sociaal / emotioneel) vaardig zijn, worden oefensituaties makkelijker gemaakt en/of aangepaste materialen ingezet (bijvoorbeeld picto’s ter ondersteuning van woorden);
- jongeren die (al) vaardiger zijn, oefenen als eerste, of samen met een jongere die minder vaardig is;
- jongeren die (al) vaardiger zijn, worden aangewezen als ‘buddy’ en begeleiden een minder vaardige jongere (bijvoorbeeld door de helpen bij het invullen van het TIP-formulier).
- de woordkeuze, lengte van zinnen, frequentie van herhalen en tijdsduur van oefeningen worden afgestemd op (een deel van) de groep en/of trainers voeren een extra gesprekje om dingen uit te leggen.

Ervaringen met andere groepsbehandelingen waar jongeren met een IQ-verschil van 20 of 30 worden getraind in één groep (zoals de WSART en TACt Groep (IQ \geq 70; Spanjaard, Brown & Polak, 2010) en de ART (IQ \geq 80; Bleumer, Kassenaar & Tiemissen, 2013)) laten zien dat met deze aanpassingen (ook) deelnemers met een lager IQ voldoende van de training kunnen profiteren.

Transfer en generalisatie

Transfer en generalisatie zijn er op gericht dat geleerde vaardigheden ook buiten de training ingezet worden. Generalisatie van adequaat sociaal gedrag naar de dagelijkse omgeving vergt veel aandacht tijdens de training (Prins, 1995). Er worden huiswerkopdrachten gebruikt om het oefenen en toepassen van geleerde vaardigheden in het dagelijks leven te bevorderen. De jongeren bedenken tijdens de bijeenkomst in welke situatie zij de vaardigheid kunnen toepassen. Die situatie wordt tijdens de bijeenkomst geoefend. Hierdoor wordt de kans groter dat de jongere de vaardigheid, in de eigen leefsituatie, op een goede manier gaat toepassen. Het werkblad neemt de jongere weer mee naar de eerstvolgende bijeenkomst. Hierop heeft hij de toepassing van de vaardigheid geëvalueerd.

Door opvoeders te informeren over en betrekken bij de interventie, wordt een bijdrage geleverd aan het vasthouden en de generalisatie van het geleerde. Daarmee zijn opvoeders belangrijke hulpbronnen in het

hulpverleningsproces en resocialisatieproces (Bartelink & Verheijden, 2015). Om transfer en generalisatie te stimuleren, draagt de TOPs!-trainer na afloop van iedere TOPs!-bijeenkomst informatie over naar opvoeders om hen op de hoogte te brengen van de inhoud en het verloop van de bijeenkomst en het opgegeven huiswerk. Bij intramurale toepassing van TOPs! wordt deze rol vervuld door groepsleiders; bij extramurale toepassing door de ouders of een andere belangrijke persoon uit het netwerk van de jongere.

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

Er is één onderzoek gedaan naar de uitvoering van TOPs!:

- a) A.M.J. Hulsebosch en H.J.M. Spanjaard (2016). Procesevaluatie TOPs! justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen. Den Dolder: Stichting 180.
- b) Dit onderzoek betreft een procesevaluatie naar de uitvoering van TOPs! in de periode januari 2015 tot en met juni 2016. Het doel was zicht krijgen op hoe TOPs! in de praktijk van de justitiële jeugdinstellingen (JJI's) en jeugdhulpinstellingen wordt uitgevoerd. Tussen juli en oktober 2016 zijn er vragenlijsten (n=48) voorgelegd aan en (groeps)interviews (n=6) gehouden met uitvoerders binnen alle JJI's en vijf jeugdhulpinstellingen. Om zicht te krijgen op de ervaring en waardering van (oud-)deelnemers zijn binnen dezelfde instellingen tevens 27 jongeren bevestigd. Het betrof jongeren die zich in de laatste drie weken van hun deelname aan TOPs! bevonden, of jongeren die hun deelname aan TOPs! recent hadden afgerond.
- c) Hieronder volgt een samenvatting van de belangrijkste bevindingen, alsmede de verbeteringen die op basis hiervan zijn doorgevoerd.

Bereikte doelgroep

In 2015 en 2016 was TOPs! in de bevestigde justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen meestal een verplicht onderdeel van het dagprogramma. De instroom was hoog: naar schatting 875 jongeren in de JJI's en 450 jongeren in de vijf jeugdhulpinstellingen. Meer dan de helft van de jongeren had slechts een gedeelte van het programma gevolgd. Door de destijds breed geformuleerde in- en exclusiecriteria voldeden bijna alle deelnemers aan de eisen voor deelname.

Doorgevoerde verbeteringen:

- ➔ De indicatiecriteria zijn aangescherpt. De jongere:
 - heeft (in plaats van 55) een IQ van 70 of hoger;
 - heeft een midden of hoog risico op herhaling van delict(en) of antisociaal gedrag
 - voldoet aan twee of meer criteria omtrent antisociaal gedrag en/of vaardigheidstekorten;
 - is bereid tot deelname.
- ➔ Er zijn selectie-instrumenten vastgesteld.
- ➔ De exclusiecriteria zijn aangescherpt: een jongere kan instromen wanneer hij nog minstens een maand in de instelling verblijft of ambulant aan het programma kan deelnemen.
- ➔ Er zijn richtlijnen geformuleerd voor maximaal toegestane verschillen tussen deelnemers in een groep qua niveau en leerbaarheid (maximaal leeftijdsverschil van 4 jaar; maximaal verschil in IQ van 30 punten).
- ➔ Het aantal groepsbijeenkomsten is teruggebracht van 64 naar 40; 4 startbijeenkomsten, 9 OmB-, 9 SoVa-, 9 MR- en 9 TIP-bijeenkomsten. Hiermee wordt tegemoet gekomen aan de kritiek dat het programma te langdurig is en de meeste jongeren maar een gedeelte van het programma volgen. Hiervan worden geen negatieve consequenties voor de effectiviteit verwacht, maar juist een verhoogde motivatie onder deelnemers. Bovendien is 30 á 40 bijeenkomsten per week ook bij andere (erkende) ART-programma's gangbaar.

Waardering jongeren en uitvoerders

De JJI-jongeren waren gematigd positief over TOPs!. Het leukst vonden ze het uitwisselen van ervaringen en de TIP-, SoVa- en OmB-bijeenkomsten. Van de TIP- en SoVa-bijeenkomsten hadden ze het meest geleerd; van MR het minst. Jongeren beoordeelden hun trainers positief. De meeste trainers waren positief over TOPs!. Soms was er kritiek op de randvoorwaarden.

Doorgevoerde verbeteringen:

- ➔ De deelname-eisen voor de opleiding tot TOPs!-trainer zijn aangescherpt: deelnemers dienen gemotiveerd te zijn, een duidelijke anti-criminele attitude te hebben en zich bewust te zijn van de voorbeeldfunctie die zij vervullen.
- ➔ Het aantal startbijeenkomsten is teruggebracht; enkele werkvormen daarin zijn aangepast.

- ➔ De trainershandleiding biedt ruimte om sociale vaardigheden en morele dilemma's te selecteren welke aansluiten bij de belevingswereld van deelnemers.

Voorwaarden voor uitvoering

Vrijwel alle trainers voldeden aan de voorwaarden voor uitvoering (opleiding, herhalingstraining). Het werken met vaste trainers werd gezien als groot voordeel. Binnen de JJI's vond coaching van trainers onvoldoende systematisch en met een te lage frequentie plaats. Bij jeugdhulpinstellingen vond coaching regelmatig plaats, al was er variatie in de wijze waarop.

Doorgevoerde verbetering:

- ➔ Het werken met vaste, gemotiveerde trainers wordt sterker geborgd middels aangescherpte eisen voor (a) deelname aan de opleiding tot TOPs!-trainer en (b) behoud van de trainerslicentie (minimaal 40 TOPs!-bijeenkomsten per jaar verzorgen).
- ➔ Binnen diverse instellingen zijn interne verbetertrajecten rondom coaching opgestart.

Uitvoering werkzame elementen

De helft van de instellingen voerde TOPs! uit met een voorgeschreven frequentie van drie tot vijf bijeenkomsten per week; de andere instellingen hanteerden een frequentie van één á twee bijeenkomsten per week. In de JJI's werd vrijwel niet met startbijeenkomsten gewerkt; jeugdhulpinstellingen voerden de startbijeenkomsten wel uit, soms in minder sessies. In de meeste instellingen werden de overige vier typen TOPs!-bijeenkomsten (roulerend) uitgevoerd.

De 'algemeen werkzame elementen' werden – naar eigen zeggen – redelijk tot goed toegepast. Bij de 'specifiek werkzame elementen' lukte het soms wel, soms niet om deze uit te voeren zoals bedoeld. De grootste en meest voorkomende afwijkingen waren:

- achterwege laten van het oefenen van (zelfcontrole)vaardigheden bij SoVa en OmB;
- niet uitvoeren van TIP-bijeenkomsten;
- niet werken met huiswerkopdrachten;
- uitvoeren van MR op afwijkende manier en/of met andere materialen;
- niet uitvoeren van ouderbijeenkomsten.

Doorgevoerde verbeteringen:

- ➔ De voorgeschreven frequentie voor de uitvoering van groepsbijeenkomsten is teruggebracht (van drie tot vijf) naar twee tot vier bijeenkomsten per week. Doordat TOPs! op diverse manieren is geïntegreerd in het leven van alle dag (op de leefgroep is aandacht voor denkfouten; bij incidenten wordt het 5G-model gehanteerd bij incidenten; op veel leefgroepen hangen TOPs!-posters; voorbeelden op de groep worden ingebracht als input voor TIP- en andere bijeenkomsten; ...) worden hiervan geen negatieve consequenties voor het bekijken van de stof en het toepassen daarvan verwacht. Bovendien is twee tot vier bijeenkomsten per week ook bij andere (erkende) ART-programma's de voorgeschreven frequentie.
- ➔ In plaats van met startbijeenkomsten kan met individuele introductiegesprekken worden gewerkt.
- ➔ In de opleidingen en herhalingstrainingen voor trainers wordt extra aandacht besteed aan het oefenen van (zelfcontrole)vaardigheden en het stimuleren van het moreel redeneren.
- ➔ Enkele OmB-bijeenkomsten zijn samengevoegd; de zelfcontroleketen is qua terminologie iets vereenvoudigd.
- ➔ Het werkblad dat jongeren voorafgaand aan de TIP-bijeenkomst invullen, is ingekort. Hierdoor neemt de kans dat het formulier (volledig) wordt ingevuld toe, worden de bijeenkomsten minder langdradig (het voorlezen van de formulieren kost minder tijd) en kan eenvoudiger tot de kern van de hulpvraag worden gekomen.
- ➔ In opleidingen en herhalingstrainingen voor trainers en coaches en tijdens coachingscontacten wordt nadrukkelijker aandacht besteed aan werkzame elementen.
- ➔ De doelen voor ouders zijn naar beneden bijgesteld, en er vindt gedurende het programma (slechts) één ouderbijeenkomst plaats.

Organisatorische voorwaarden

TOPs! leek goed aan te sluiten bij het totale (behandel)traject van de deelnemers. Er werd in redelijke mate voldaan aan de organisatorische voorwaarden. Voorbereidings- en evaluatietijd werd te kort ingepland of niet benut. Bekrachtiging door collega's vond met name plaats wanneer collega's vanaf de start van de implementatie van TOPs! betrokken waren. Geen enkele instelling werkte met alle voorgeschreven vragenlijsten.

Doorgevoerde verbeteringen:

- Het inplannen van voldoende voorbereidings- en evaluatietijd wordt nog meer benadrukt.
- In opleidingen, herhalingstrainingen en coaching op de werkvloer is nog meer aandacht voor overdracht naar en bekrachtiging door collega's.
- De instrumenten voor voor- en nameting zijn gedeeltelijk aangepast (aansluiten bij vragenlijsten die reeds worden gebruikt).

Na afronding van de procesevaluatie zijn de resultaten daarvan gedeeld met de inhoudelijk directeuren, methodiekcoaches en eventuele opleiders van de justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen. In deze gesprekken is het belang van de ('strengere') uitvoeringsrichtlijnen benoemd en onderkend. Vanaf 2017 zijn de verbeteringen steeds meer onderdeel geworden van de uitvoeringspraktijk in justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen. Zo wordt er steeds meer gewerkt met vaste trainers en is er (mede doordat het aantal trainers hierdoor terugloopt) meer ruimte voor coaching van deze trainers. Ook worden jongeren die korter dan 30 dagen in de instelling verblijven en niet bereid zijn tot deelname, steeds consequenter uitgesloten van deelname. Deze wijzigingen zullen naar verwachting resulteren in een verbeterde programma- integriteit en effectiviteit.

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

Zoals eerder beschreven is, is TOPs! gebaseerd op het EQUIP-programma (Gibbs, Potter & Goldstein, 1995). EQUIP is een uitwerking van de Aggression Replacement Training (ART; Goldstein & Glick, 1987; Goldstein, Glick & Gibbs, 1998). Er is nog geen effectonderzoek gedaan naar TOPs!. Wel zijn er diverse onderzoeken gedaan naar EQUIP en andere ART-programma's:

- a) Leeman, L.W., Gibbs, J.C. & Fuller, D. (1993). Evaluation of a multi-component treatment program for juvenile delinquents. *Aggressive behavior*, 19, p.281-292.
- b) In dit onderzoek werd EQUIP toegepast in een residentiële instelling voor jeugdige delinquenten. Er is gebruik gemaakt van een gerandomiseerde opzet, waarbij twee controle condities (n=36) ten opzichte van één interventie conditie (n=18) zijn gebruikt. Uitkomsten werden geëvalueerd aan de hand van zelfrapportage omtrent de programmadoelen en recidive over een periode van 12 maanden.
- c) Na 12 maanden had de interventiegroep een significant lagere recidive dan de controlegroepen (15% bij de EQUIP-groep versus 40% bij de controlegroepen). Ook rapporteerden deelnemers aan de EQUIP-groep een grotere verbetering van sociale vaardigheden en een grotere afname van antisociaal gedrag. Het onderzoek geeft sterke aanwijzingen voor de specifieke werkzaamheid van het EQUIP-programmaonderdeel 'sociale vaardigheden' en voor de algemene werkzaamheid met betrekking tot vermindering van recidive.

- a) Barnoski, R. & Aos, S. (2004). *Outcome Evaluation of Washington State Research-Based Programs for Juvenile Offenders*. Olympia: Washington State Institute for Public Policy.
- b) Dit onderzoek betreft een effectstudie naar diverse behandelprogramma's in Washington State, waaronder ART. Bij de 26 deelnemende rechtbanken werden jeugdige delinquenten willekeurig toegewezen aan de experimentele groep (n=704), waar de jongeren de ART volgden, of de controlegroep (n=525).
- c) Jongeren die de ART hadden gevolgd, werden na 18 maanden 24 procent minder vaak opnieuw veroordeeld voor niet-gewelddadige misdrijven dan jongeren in de controlegroep. Bij de andere categorieën (lichte misdrijven & delicten en zwaar geweldsmisdrijf) werden geen statistisch significante verschillen gevonden tussen interventiegroepen en controlegroepen. De auteurs concluderen dat ART effectief is om recidive te verminderen.

- a) Nas, C.N., Brugman, D. & Koops, W. (2005). Effects of the EQUIP programme on the moral judgment, cognitive distortions and social skills of juvenile delinquents. *Psychology, Crime & Law*, 11(4), 421-434.
- b) Dit onderzoek kende een quasi-experimentele opzet met een voor- en een nameting. De deelnemers werden geworven binnen drie vergelijkbare gesloten justitiële jeugdinstellingen voor adolescente jongens. De steekproef bestond uit 56 mannelijke delinquenten tussen de 12 en 21 jaar, waarvan er 31 in de experimentele groep en 25 in de controlegroep zaten. De experimentele groep bestond uit jongens van de jeugdinstelling waar EQUIP driemaal per week één à anderhalf uur werd gegeven. De controlegroep bestond uit jongens van de twee andere jeugdinstellingen waar de gebruikelijke zorg werd gegeven. Met uitzondering

van het programma was de dagbesteding van de jongens uit de verschillende jeugdinstellingen grotendeels gelijk. Het programma werd getoetst op drie doelen: het verminderen van denkfouten, het verbeteren van de sociale vaardigheden, en het bevorderen van de morele ontwikkeling.

c) Ten aanzien van de laatste twee doelen (het verbeteren van de sociale vaardigheden en het bevorderen van de morele ontwikkeling) vonden de onderzoekers geen verschillen tussen de experimentele en controlegroepen. Wel werden er effecten gevonden ten aanzien van de denkfouten: de EQUIP groep liet een significant grotere afname in de denkfouten 'egocentrisme', 'goedpraten/verkeerd benoemen' en 'anderen de schuld geven' zien. Ook bleek dat de EQUIP-groep een meer negatieve houding had ten opzichte van delinquent gedrag dan de controlegroep. Tenslotte toonde het onderzoek in de EQUIP-groep een bescheiden verbetering in de processen van sociale informatieverwerking aan. De onderzoekers concludeerden dat het EQUIP-programma in Nederland in ieder geval gedeeltelijk blijkt te doen waarvoor het is bedoeld.

a) Brugman, D., Bink, M.D., Nas, C.N. & Bos, J.K. van den (2007). Kunnen delinquente jongeren elkaar helpen in hun sociale ontwikkeling? Effecten peer-hulpprogramma EQUIP op denkfouten en recidive. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49 (2), p. 153-169.

b) Dit onderzoek betreft een effectstudie naar EQUIP. Bij de deelnemers aan de hierboven beschreven studie van Nas, Brugman en Koops (2005) werd nagegaan of zij sinds hun vrijlating uit de jeugdinstelling gerecidiveerd hebben. Dit werd gedaan middels raadpleging van het Justitiële Documentatie Systeem (JDS). De observatieperiode voor het meten van recidive begon op het moment dat de jongeren de instelling verlieten en eindigde op 16 juni 2006.

c) De door Nas, Brugman en Koops (2005) geconstateerde verbeteringen bij de EQUIP-groep bleken niet van dien aard dat dit resulteerde in een afname van recidive. Ook werd er door de experimentele groep niet minder snel gerecidiveerd. Vergelijking met de uitvoering van het EQUIP programma in de Verenigde Staten deed vermoeden dat in Nederland met name de ontwikkeling van de positieve peergroep en de daarbij behorende wederzijdse hulp bijeenkomsten onvoldoende werden geïmplementeerd.

a) Brugman, D. & Bink, M. D. (2010). Effects of the EQUIP peer intervention program on self-serving cognitive distortions and recidivism among delinquent male adolescents. *Psychology, Crime & Law*, p. 1-14.

b) Dit onderzoek betreft een quasi-experimenteel onderzoek naar de effecten van EQUIP op recidive en cognitieve vertekeningen. Deelnemers waren daders tussen de 12 en 18 jaar die verbleven in vier vergelijkbare justitiële jeugdinstellingen. Eén van deze instellingen had EQUIP geïmplementeerd (n=49); de andere drie vormden de controlegroep (n=28).

c) De experimentele groep liet een sterkere afname in cognitieve vertekeningen zien dan de controlegroep. Tussen beide groepen werden geen verschillen in snelheid of ernst van recidive aangetoond. Wel was de frequentie van recidive in de experimentele groep lager dan in de controlegroep. Op basis van de resultaten van deze studie werd door de onderzoekers aanbevolen de effecten te versterken door verbetering van de programma-integriteit.

a) Devlin, R.S. & Gibbs, J. C. (2010). Responsible Adult Culture (RAC): Cognitive and behavioral changes at a community-based correctional facility. *Journal of Research in Character Education*, 8, 1-20.

b) Dit onderzoek betreft een experimenteel onderzoek naar een 'Verantwoordelijke Volwassenen Cultuur': een op volwassenen afgestemde variant van EQUIP. De experimentele groep bestond uit 296 volwassen daders (74% man) die verbleven in een justitiële instelling. Zij werden vergeleken met een controlegroep van 317 daders in een vergelijkbare justitiële instelling. Effecten op gedrag werden gemeten door het bestuderen van interne incident registraties, afname van de Level of Service Inventory-Revised (LSI-R) en het verzamelen van recidivedata. Cognitieve effecten werden gemeten door afname van de How I Think-vragenlijst (HIT) en de Good-Self Assessment (GSA).

c) De onderzoekers toonden aan dat deelnemers aan de 'Verantwoordelijke Volwassenen Cultuur' minder cognitieve vertekeningen en minder overtredingen tijdens het verblijf in de instelling lieten zien. Ook bleek de 'Verantwoordelijke Volwassenen Cultuur' effectief in het verminderen van recidive onder mannelijke en vrouwelijke volwassen daders, twaalf maanden na hun vrijlating.

a) Hornsveld, R.J. & Kraaimaat, F.W. (2011). Een groepsbehandeling van gewelddadige adolescenten op een forensisch psychiatrische polikliniek; eerste resultaten. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 53(6), 333-342.

b) Het betreft een exploratief onderzoek waar de resultaten van een op ART gebaseerde groepsbehandeling (agressiehanteringstherapie / AHT) werden geëvalueerd bij gewelddadige adolescenten op forensisch psychiatrische polikliniek 'het Dok' te Rotterdam (n = 123). De persoonlijkheidstrekken en probleemgedragingen van deze patiënten werden vergeleken met die van een groep (v)mbo-leerlingen (n = 160). Vervolgens vergeleken de onderzoekers trekken en gedragingen van degenen die de therapie afmaakten en van degenen die voortijdig afhaakten. Voor het bepalen van de therapieresultaten waren er drie meetmomenten: tijdens de intake, aan het begin en aan het eind van de behandeling.

c) Patiënten bleken significant hoger te scoren op woede als dispositie en vijandigheid dan (v)mbo-leerlingen, maar significant lager op sociale angst. Patiënten die de therapie afmaakten, scoorden significant lager op psychopathie dan de patiënten die voortijdig afhaakten. Tijdens de wachtlijstperiode veranderden de patiënten niet. Bij degenen die de therapie afmaakten, werd een significante afname in fysieke agressie geconstateerd. De onderzoekers concluderen dat AHT bij gewelddadige adolescenten op een forensisch psychiatrische polikliniek lijkt te resulteren in een afname van zelfgerapporteerd fysiek agressief gedrag.

a) Helmond, P., Overbeek, G. & Brugman, D. (2012). Program integrity and effectiveness of a cognitive behavioral intervention for incarcerated youth on cognitive distortions, social skills and moral development. *Children and Youth Services Review*, 34 (9), p. 1720-1728.

b) Dit onderzoek betreft een experimentele studie met voor- en nameting naar de programma-integriteit van EQUIP. Programma-integriteit werd gemeten aan de hand van vier dimensies: blootstelling (lengte en frequentie van EQUIP sessies), volgzzaamheid (mate waarin bijeenkomsten worden uitgevoerd zoals voorgeschreven; modeltrouw), responsiviteit van deelnemers (mate waarin deelnemers betrokken zijn bij en actief deelnemen aan de bijeenkomst) en kwaliteit van levering (gebruik van technieken en methoden door de trainer; competentie van de uitvoerders). Een steekproef van 115 gedetineerde jongeren in Nederland en België heeft vragenlijsten ingevuld om denkfouten, sociale vaardigheden, morele waarde evaluatie en moreel oordelen vast te stellen. De dimensies voor programma-integriteit zijn beoordeeld door onafhankelijke observatoren.

c) De resultaten toonden aan dat de EQUIP-groep stabiel bleef in sociale vaardigheden, terwijl de controlegroep een afname in sociale vaardigheden liet zien. Ook in de morele waarde evaluatie bleef de EQUIP-groep stabiel, waar de controlegroep een achteruitgang liet zien. Er werden geen significante verschillen gevonden tussen de experimentele en controlegroep in de ontwikkeling van denkfouten en moreel oordelen. In totaal kwam de gemiddelde programma-integriteit van EQUIP uit op een score van 55 procent, wat betekent dat iets meer dan de helft van het programma werd uitgevoerd zoals bedoeld. Vervolgens hebben de onderzoekers de groepen met een lage programma-integriteit (tot 55%) vergeleken met de groepen met een gemiddelde programma-integriteit (55% en hoger). EQUIP bleek even effectief in de lage en gemiddelde programma-integriteit groepen. De onderzoekers wijten het uitblijven van een modererende rol van programma-integriteit aan factoren als de lage niveaus van programma-integriteit en het gebrek aan variatie in programma-integriteit binnen de steekproef.

a) Currie, M. R., Wood, C. E., Williams, B. & Bates, G.W. (2012). Aggression Replacement Training (ART) in Australia: A Longitudinal Youth Justice Evaluation, *Psychiatry, Psychology and Law*, 19(4), 577-604.

b) Het betreft een longitudinaal evaluatieonderzoek waarbij 20 deelnemers voorafgaand aan en na afloop van de interventie ART en nog eens na 6 maanden en 24 maanden gescreend werden op: agressief gedrag en agressieve gedachten (AQ), antisociale en agressieve cognitieve vervormingen (HIT), sociaal probleemoplossende vaardigheden (SPSI-R) en impulsiviteit (I7 questionnaire). Ook werd de adult behaviour checklist (ABCL) afgenomen.

c) Agressief gedrag en agressieve gedachten (zoals gemeten met de AQ) lieten een effectgrootte van 0.32 zien; cognitieve vervormingen en impulsiviteit een effectgrootte van 0.38. Hierbij bleven de positieve effecten stabiel, ook na 24 maanden. Verder bevestigen de resultaten de positieve effecten van het gebruik van rollenspelen, modellering, 'hardop denken', sociale perspectiefname, herkennen van cognitieve vervormingen en herstructureren hiervan. Ook zijn voor de meerwaarde van het onderdeel moreel redeneren duidelijke positieve aanwijzingen gevonden op de HIT.

a) Smeets, K.C., Rommelse, N.N.J., Scheepers, F.E. & Buitelaar, J.K. (2017). Is Aggression Replacement Training equally effective in reducing reactive and proactive forms of aggression and callous-unemotional

traits in adolescents? In: K.C. Smeets, *Subtyping aggression and predicting cognitive behavioral treatment response in adolescents*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

b) 150 adolescenten (gemiddelde leeftijd 14,8 jaar; 67% man) met agressieregulatie problemen kregen ART in een schoolse context aangeboden. Vooraf en achteraf werden verschillende vormen van agressief gedrag gemeten (reactieve en proactieve agressie via de RPQ; CU-traits en overte maladaptieve agressie via de MOAS).

c) Er werden significante reducties van proactieve en reactieve agressie gevonden, met medium tot grote effectgroottes. CU-traits bleken niet te veranderen, wat aangeeft dat deelnemers die hoog scoren op CU-traits minder profiteren van deelname aan ART. Ook overte maladaptieve agressie werd behoorlijk gereduceerd. De onderzoekers concluderen dat ART in de klinische praktijk voor zowel proactieve als reactieve agressie gebruikt kan worden bij adolescenten. Vooral adolescenten met hoge scores op agressief gedrag lijken te profiteren van de behandeling. Zij raden een aanpassing aan voor adolescenten met veel CU-traits.

5. Samenvatting Werkzame elementen

TOPs! bevat een aantal elementen die niet mogen ontbreken, elementen die de interventie effectief of werkzaam maken en ervoor zorgen dat de doelen van de interventie worden bereikt:

Algemeen

- a. Versterken van gewenst gedrag
- b. Motiveren van deelnemers
- c. Aansluiten bij wensen, behoeften en leefwereld jongeren
- d. Opbouwen werkrelatie
- e. Terugkoppelen van resultaten en vordering

Omgaan met boosheid en sociale vaardigheden bijeenkomsten

- a. Voordoen van de vaardigheid
- b. Jongere laten oefenen
- c. Feedback geven
- d. Transfer: huiswerkopdracht geven

Omgaan met boosheid bijeenkomsten:

- a. Leren externe en interne triggers en lichamelijke signalen te observeren
- b. Leren kalmeren
- c. Leren om storende gedachten te herkennen en om te buigen
- d. Leren keuze te maken op basis van gevolgen
- e. Leren eigen gedrag te evalueren

Bijeenkomsten moreel redeneren

- a. Jongeren laten nadenken over dilemma's
- b. Discussie stimuleren over achterliggende waarden en normen
- c. Jongeren keuze laten maken

TIP-bijeenkomsten

- a. Eigen ervaringen laten inbrengen
- b. Laten formuleren van een hulpvraag
- c. Naar de kern van de hulpvraag gaan
- d. Elkaar feedback laten geven
- e. Het laten maken van een stappenplan

Daarnaast zijn er een aantal meer praktische elementen:

- geschikte trainingsruimte;
- werken met vaste trainers;
- juiste keuze voor vaardigheden en dilemma's die passen bij de doelgroep;
- samenwerking met opvoeders (collega's en/of ouders) voor de transfer van het geleerde naar het leven van alledag.

6. Aangehaalde literatuur

- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Barnoski, R. & Aos, S. (2004). *Outcome Evaluation of Washington State Research-Based Programs for Juvenile Offenders*. Olympia: Washington State Institute for Public Policy.
- Barriga, A.Q., Hawkins, M.A. & Camelia, C.R.T. (2008). Specificity of cognitive distortions to antisocial behaviours. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18, 104- 116.
- Bartelink, C. & Verheijden, E. (2015). *Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?* Utrecht: NJi.
- Beauchamp, M.H. & Anderson, V. (2010). Social: an integrative framework for the development of social skills. *Psychology Bulletin* 2010, 39-64.
- Beck, J.S. (1999). *Basisboek cognitieve therapie*. Baarn: Uitgeverij Intro.
- Bleumer, P., Kassenaar, F. & Tiemissen, T. (2013). *Managementhandleiding ART*. Eindhoven: Stichting Werken met Goldstein.
- Bot, S., Roos, S. de, Sadiraj, K., Keuzenkamp, S., Broek, A. van den & Kleijnen, E. (2013). *Terecht in de jeugdzorg: voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brosnan, R. & Carr, A. (2000). Adolescent conduct problems. In: A. Carr (ed), *What works with children and adolescents: a critical review of psychological interventions with children, adolescents and their families* (pp.131-154). London / New York: Routledge.
- Brugman, D., Bink, M.D., Nas, C.N. & Bos, J.K. van den (2007). Kunnen delinquente jongeren elkaar helpen in hun sociale ontwikkeling? Effecten peer-hulpprogramma EQUIP op denkfouten en recidive. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49(2), 153-169.
- Brugman, D. & Bink, M. D. (2010). Effects of the EQUIP peer intervention program on self-serving cognitive distortions and recidivism among delinquent male adolescents. *Psychology, Crime & Law*, 1-14.
- Currie, M. R., Wood, C. E., Williams, B. & Bates, G.W. (2012). Aggression Replacement Training (ART) in Australia: A Longitudinal Youth Justice Evaluation, *Psychiatry, Psychology and Law*, 19(4), 577-604.
- Devlin, R.S. & Gibbs, J. C. (2010). Responsible Adult Culture (RAC): Cognitive and behavioral changes at a community-based correctional facility. *Journal of Research in Character Education*, 8, 1-20.
- Dishion, T.J., McCord, J. & Poulin, F. (1999). When interventions harm: Peer groups and problem behavior. *American Psychologist*, 54, 755-764.
- Dodge, K.A. & Coie, J. D. (1987). Social information- processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1146-1158.
- Elling, M. (2008). *Denkfouten herstellen helpt bij veel kinderen met psychische problemen. Cognitieve gedragstherapeutische interventies voor jeugdigen*. Utrecht: NJi.
- Foolen, N., Ince, D., Baat, M. de & Daamen W. (2013). *Wat werkt bij gedragsproblemen en gedragsstoornissen?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

- Gibbs, J.C., Potter, G.B. & Goldstein, A.P. (1995). *The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A.P. & Glick, B. (1987). *Aggression Replacement Training: A comprehensive intervention for aggressive youth*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A.P., Glick, B. & Gibbs, J.C. (1998). *Aggression Replacement Training: A Comprehensive Intervention for Aggressive Youth*. Champaign, IL: Research Press.
- Graaf, R. de, Have, M. ten & Dorsselaer, S. van (2010). *De psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking. NEMESIS-2: Opzet en eerste resultaten*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Handwerk, M.L., Field, C.E. & Friman, P.C. (2000). The Iatrogenic Effects of Group Intervention for Antisocial Youth: Premature Extrapolations? *Journal of Behavioral Education*, 10(4), 223-238.
- Helmond, P., Overbeek, G. & Brugman, D. (2012). Program integrity and effectiveness of a cognitive behavioral intervention for incarcerated youth on cognitive distortions, social skills and moral development. *Children and Youth Services Review*, 34(9), 1720-1728.
- Hoorn, J. van (2017). *Hanging out with the right crowd: behavioral and neuroimaging studies of peer influence on decision-making in adolescence*. Leiden, University of Leiden, Faculty of Social and Behavioural Sciences.
- Hornsveld, R.J. & Kraaimaat, F.W. (2011). Een groepsbehandeling van gewelddadige adolescenten op een forensisch psychiatrische polikliniek; eerste resultaten. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 53(6), 333-342.
- Hulsebosch, A.M.J. & Spanjaard H.J.M. (2016). *Procesevaluatie TOPs! justitiële jeugdinstellingen en jeugdhulpinstellingen*. Den Dolder: Stichting 180.
- January, A.M., Casey, R.J., & Paulson, D. (2011). A meta-analysis of classroom-wide interventions to build social skills: Do they work? *School Psychology Review*, 40(2), 242-256.
- Kalidien, S.N. & Heer-de Lange, N. de (2014). *Criminaliteit en Rechtshandhaving 2013*. Den Haag: CBS, WODC, Raad voor de Rechtspraak.
- Kanfer, F.H. (1975). Selfmanagement methods. In: F.H. Kanfer & A.P. Goldstein (Eds.), *Helping people change*, p. 309 – 357. New York: Pergamon,.
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In: D.A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialisation theory and research*. Chicago: Rand McNally.
- Kohlberg, L. (1973). *Collected papers on moral development and moral education*. Cambridge, MA: Harvard University, Center for Moral Education.
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Konijn, C., Bruinsma, W., Lekkerkerker, L., Eijgenraam, K., Steege, M. van der & Oudhof, M. (2009). *CAP-J. Classificatiesysteem voor de aard van de problematiek van cliënten in de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Laan, A.M. van der & Blom, M. (2006). *Jeugddelinquentie: risico's en bescherming. Bevindingen uit de WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005*. Den Haag: WODC.

- Laan, A. van der & Blom, M. (2011). *Jeugdcriminaliteit in de periode 1996-2010. Ontwikkelingen in zelfgerapporteerde daders, door de politie aangehouden verdachten en strafrechtelijke daders op basis van de Monitor Jeugdcriminaliteit 2010*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Lahey, B.J., Loeber, R., Quay, H.C., Applegate, B., Shaffer, D., Waldman, I., Hart, E.L., McBurnett, K., Frick, P.J., Jensen, P., Canino, G. & Bird, H.R. (1998). Validity of DSM-IV subtypes of conduct disorder based on age of onset. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37, 435-442.
- Langdon, P.E., Clare, I.C.H. & Murphy G.H. (2010). Developing an understanding of the literature relating to the moral development of people with intellectual disabilities. *Developmental review*, 30, 273-293.
- Langdon, P.E., Clare, I.C.H. & Murphy G.H. (2011). Moral reasoning theory and illegal behavior by adults with intellectual disabilities. *Psychology, crime & law*, 17, 101-115.
- Leeman, L.W., Gibbs, J.C. & Fuller, D. (1993). *Evaluation of a multi-component group treatment program for juvenile delinquents*. *Aggressive Behavior*, 19, p. 281-292.
- Leffert J.S. & Siperstein G. N. (1996). Assessment of social-cognitive processes in children with mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*, 100, 441-455.
- Loeber, R. & Farrington, D.P. (1998). *Serious & violent juvenile offenders. Risk factors and successful interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Loeber, R., Farrington, D.P., Stouthamer-Loeber, M. & White, H.R. (2008). *Violence and Serious Theft: Development and Prediction from Childhood to Adulthood*. New York: Routledge.
- Loeber, R., Slot, N.W. & Sergeant, J.A. (2001). Waarom moeten we ons zorgen maken over ernstig criminele en gewelddadige jongeren? In: R. Loeber, N.W. Slot en J.A. Sergeant (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, p. 27-50.
- Looze, M. de, Dorsselaer, S. van, Roos, S., de, Verdurmen, J., Stevens, G., Gommans, R., Bon-Martens, M. van, Bogt, T. ter & Vollebergh, W. (2014). *HBSC 2013 Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Lösel, F. & Beelmann, A. (2003). Effects of Child Skills Training in Preventing Antisocial Behavior: A Systematic Review of Randomized Evaluations. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 587(1), 84-109.
- Mager, W., Milich, R., Harris, M.J. & Howard, A. (2005). Intervention groups for adolescents with conduct problems: Is aggregation harmful or helpful? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33 (3), p. 349-362.
- Nas, C.N., Brugman, B. & Koops, W. (2005). Effects of the EQUIP programme on the moral judgment, cognitive distortions and social skills of juvenile delinquents. *Psychology, Crime & Law*, 11(4), 421-434.
- Nas, C.N., Brugman, D. & Koops, W. (2008). Measuring self-serving cognitive distortions with the "How I Think" questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, 24, 181-189.
- Nieuwenhuijzen, M. van, Orobio de Castro, B., Wijnroks, L., Vermeer, A. & Matthys, W. (2004). The relations between intellectual disabilities, social information processing, and behavior problems. *European Journal of Developmental Psychology*, 1, 215-229.
- Nieuwenhuijzen, M. van, Orobio de Castro, B., Valk, I. van der, Wijnroks, L., Vermeer, A. & Matthys, W. (2006). Do social information processing models explain aggressive behavior by children with mild intellectual disabilities in residential care? *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 801-812.

- Nieuwenhuijzen, M. van, Orobio de Castro, B., Wijnroks, L., Vermeer, A. & Matthys, W. (2009). Social problem solving and mild intellectual disabilities: Relations with externalizing behavior and therapeutic context. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 114, 42-51.
- Orobio de Castro, B. (2000). *Social information processing and emotion in aggressive boys*. Amsterdam: Vrije Universiteit / Paedologisch Instituut.
- Prins, P.J.M. (1995). Sociale vaardigheidstraining bij kinderen in de basisschoolleeftijd; programma's, effectiviteit en indicatiestelling. In: A. Collot d'Escury-Koenings, T. Snaterse & E. Mackaay-Cramer (Red.), *Sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Put, C. van der, Assink, M., Bindels, A., Stams, G.J. & Vries, S. de (2013). *Effectief vroegtijdig ingrijpen. Een verkennend onderzoek naar effectief vroegtijdig ingrijpen ter voorkoming van ernstig delinquent gedrag*. Den Haag: WODC.
- Raaijmakers, Q.A.W., Engels, R.C.M.E. & Hoof, A. van (2005). Delinquency and moral reasoning in adolescence and Young adulthood. *International Journal of Behavioral Development*, 29(3), 247-258.
- Scholte, E.M. & Doreleijers, Th.A.H. (2001). Screening van ernstige en gewelddadige delinquentie. In: R. Loeber, N.W. Slot en J.A. Sergeant (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies* (pp. 245-265). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Skinner, B.F. (1953). *Science and Human Behavior*. New York: Colliler-Macmillian.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999/2009). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Baarn: Intro.
- Smeets, K.C., Rommelse, N.N.J., Scheepers, F.E. & Buitelaar, J.K. (2017). Is Aggression Replacement Training equally effective in reducing reactive and proactive forms of aggression and callous-unemotional traits in adolescents? In: K.C. Smeets, *Subtyping aggression and predicting cognitive behavioral treatment response in adolescents*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Spanjaard, H.J.M., Brown, B.D. & Polak, S.S. (2010). *Washington State Aggression Replacement Training als gedragsinterventie voor jeugdigen. Handleiding voor trainers*. Amsterdam/Duivendrecht: De Bascule / PI Research.
- Stams, G.J., Brugman, D., Dekovic, M., van Rosmalen, L., van der Laan, P. & Gibbs, J.C. (2006). The moral judgment of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 697-713.
- Sukhodolsky, D.G., Kassinove, H. & Gorman, B.S. (2004). Cognitive-behavioral therapy for anger in children and adolescents: a meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 247-269.
- Timmermans, M. (2008). *Antisocial behaviors. Courses and consequences from toddlerhood to late adolescence*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Verhofstadt-Denève, L., Geert, P. & Vyt, A. (1995). *Handboek ontwikkelingspsychologie, grondslagen en theorieën*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Verhulst, F.C., Ende, J. van der, Ferdinand, R.F. & Kasius, M.C. (1997). The prevalence of DSM-III-R diagnoses in a national sample of Dutch adolescents. *Archives of General Psychiatry*, 1997c, 54(4), 329-336.
- Vorrath, H.H. & Brendtro, L.K. (1985). *Positive peer culture, second edition*. New York: Aldine Publishing Company.

Vreugdenhil, C. (2003). *Psychiatric disorders among incarcerated male adolescents in the Netherlands*. Amsterdam: Faculteit Geneeskunde VU.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

